

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Шелестова Людмила Володимирівна

УДК 373.29/.3.02(07)

**ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

13.00.09 — теорія навчання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль — 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті обдарованої дитини Національної Академії педагогічних наук України.

- Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Кононко Олена Леонтіївна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри дошкільної освіти.
- Офіційні опоненти: член-кореспондент НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
Доброскок Ірина Іванівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
завідувач кафедри професійної освіти;
- доктор педагогічних наук, професор
Кузьменко Василь Васильович,
КВНЗ «Херсонська Академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради,
завідувач кафедри педагогіки, менеджменту освіти й
інноваційної діяльності;
- доктор педагогічних наук, професор
Коваленко Оксана Анатоліївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри практики англійського
усного і писемного мовлення.

Захист відбудеться 10 квітня 2017 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.tnpu.edu.ua> та в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 9 березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю формування картини світу особистості як регулятора її життєдіяльності та умовою успішного буття у сучасному мінливому світі. Важливість осмислення людиною реальності посилюється сучасними світовими соціально-економічними тенденціями (глобалізацією в економічній і культурній галузях, інформаційною революцією та створенням світових інформаційних мереж, екологічною загрозою існування цивілізації), які формують у неї інший спосіб сприйняття і розуміння світу, інший стиль життя й цінності. Нагальною є потреба в громадянах з цілісним реалістичним світобаченням, умінням орієнтуватися у соціумі, гнучким мисленням, високими моральними якостями, твердими переконаннями, активною життєвою позицією. У контексті сказаного важливого значення набуває проблема оптимізації навчального процесу в освітніх закладах, одним із важливих результатів якого є картина світу.

З огляду на те, що основи картини світу закладаються у дошкільному дитинстві й набувають більшої визначеності у молодшому шкільному віці, саме ці вікові періоди потребують особливої уваги науковців і практиків. До важливих новоутворень вказаного вікового періоду належать: виникнення першого схематичного абриса цілісного дитячого світогляду, супідрядність мотивів, довільна поведінка, особиста свідомість, інтелектуалізація психічних процесів та їх внутрішнє опосередкування.

Невипадково Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», Базовий компонент дошкільної освіти, Державний стандарт початкової загальної освіти пріоритетними напрямками діяльності дошкільних закладів та початкової школи визначають: розвиток особистості, здатної до свідомого вибору; забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовку особистості до успішної життєдіяльності; виховання свідомого ставлення до себе та довкілля; створення умов для формування компетентності у різних сферах життєдіяльності, формування реалістичної картини світу як основи світогляду.

На часі — дослідження пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, обґрунтування дидактичних засад формування у них картини світу, умов реалізації у дошкільному закладі та початковій школі системного підходу до організації навчальної діяльності, до вибору форм та методів ефективного впровадження у педагогічну практику розвивального навчання як важливого чинника формування цілісної картини світу дітей.

Формування уявлень про окремі аспекти буття у дошкільників та молодших школярів досліджувалися багатьма педагогами. Предметом уваги фахівців були уявлення про: самих себе (Л. Груша, Н. Молостова, З. Шилкунова, С. Шукшина та ін.); соціальний світ та історію країни (Н. Демидова, О. Денисюк, О. Князева, Т. Кобзева, Д. Міняжева, О. Рижкова, Н. Романовський та ін.); властивості предметів (О. Дибіна, К. Карпушина, Л. Олійник та ін.); природу (К. Гуз,

А. Іванова, О. Кривських, Т. Лайко, Н. Лебедева, О. Максимова, М. Матвєєва, О. Міхеєва, Т. Науменко, О. Половіна, М. Роганова, Д. Струннікова, О. Тютюнник); ціннісне ставлення до окремих аспектів дійсності та світу загалом (Т. Андрущенко, А. Задорожній, В. Лаппо, В. Маршицька, С. Світлична, О. Шамігулова та ін.) тощо.

Формуванню наукової картини світу у дітей молодшого шкільного віку присвячені педагогічні дослідження В. Кузьменка, В. Примакової. Можливості формування у старших дошкільників та молодших школярів цілісних знань про світ, світосприйняття та світорозуміння у навчально-пізнавальній діяльності досліджували Л. Безрукова, О. Кононко, І. Куліковська, Н. Очірова, В. Русевич, О. Сокурєнко, Л. Труфанова, З. Хитра, А. Цимбалару. З проблемою формування картини світу особистості пов'язані педагогічні дослідження пізнавальної активності та самостійності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Н. Бібік, І. Вікторєнко, Ю. Демидова, С. Козачук, Л. Лохвицька, Б. Мухацька, О. Онопрієнко, С. Парфілова, О. Савченко, В. Суржанська, Т. Торчинська, Є. Улятовська та ін.).

Водночас варто зауважити, що більшість означених експериментальних досліджень значною мірою присвячено формуванню уявлень дітей про окремі аспекти буття. Існує диспропорція у вивченні фахівцями ціннісного ставлення особистості до різних сфер життя: домінує інтерес дослідників до природи й соціуму та брак теоретико-експериментальних праць, присвячених ціннісному самостваренню і відносинам із предметним світом.

Здійснюваний науковцями аналіз педагогічної практики свідчить про орієнтацію педагогів дошкільних навчальних закладів та початкової школи переважно на підвищення рівня інтелектуального розвитку дитини, недостатню увагу до її емоційно-ціннісного розвитку, ставлення до світу та свого місця в ньому. Навчально-пізнавальна діяльність лишається предметоцентрованою, що поглиблює дискретність картини світу зростаючої особистості (В. Русевич, І. Куліковська). Педагоги, зазвичай, керуються знаннєвою парадигмою, домагаються прогнозованих відповідей дітей, обмежують їхню активність у пізнанні світу.

Актуальність проблеми формування картини світу дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку засвідчується низкою суперечностей між:

- об'єктивною суспільною й особистісною важливістю формування картини світу у дітей як системи уявлень про нього та нестачею науково обґрунтованих стратегій реалізації цього процесу;
- широкими можливостями навчального закладу для формування цілісних уявлень про світ у дітей досліджуваного віку та недостатньою увагою до цього питання з боку педагогів дошкільних навчальних закладів та початкової школи, домінуванням традиційного предметоцентрованого підходу до навчально-виховного процесу у педагогічній практиці;

- необхідністю систематичного цілеспрямованого формування цілісних уявлень про світ у старших дошкільників і молодших школярів та недостатньою розробленістю змістового й організаційно-методичного забезпечення цього процесу.

Зазначені суперечності, суспільний запит щодо формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів, недостатня розробленість цієї проблеми у педагогіці обумовили вибір теми дослідження: **«Дидактичні засади формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку».**

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дослідження визначається як складова науково-дослідної роботи лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання НАПН України «Педагогічні умови формування у старших дошкільників цілісного світобачення» (р/н **0110U001199**). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 3 від 26 березня 2012 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2012 р.).

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес у дошкільному навчальному закладі та початковій школі.

Предмет дослідження: система формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: обґрунтувати дидактичні засади формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Відповідно до мети визначено такі **основні завдання:**

1. На основі аналізу й узагальнення філософських, культурологічних, психологічних та педагогічних наукових джерел схарактеризувати сутність ключових понять дослідження.
2. Обґрунтувати концептуальні положення й теоретико-методичні підходи щодо становлення картини світу у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці.
3. Розробити критерії, показники сформованості картини світу у старших дошкільників і молодших школярів; експериментально дослідити та схарактеризувати її типи.
4. Обґрунтувати систему формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів, відобразити її у дидактичній моделі.
5. Експериментально перевірити дидактичну модель системи формування картини світу старших дошкільників і молодших школярів, визначити її ефективність.
6. Розробити дидактико-методичне забезпечення процесу формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Концепція дослідження. Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що *картина світу дитини* є результатом її взаємодії зі світом; системою уявлень про нього та себе саму, його

суб'єктивною моделлю, яка визначає ціннісні та поведінкові орієнтири; формується у процесі розвивального навчання завдяки збагаченню життєвого досвіду, здобутої системи знань; залежить від картини світу авторитетних дорослих, вікових новоутворень свідомості та особистості, соціокультурних умов буття; містить у структурі когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти; зазнає кількісних та якісних змін в онтогенезі.

Системність та цілісність картини світу дитини старшого дошкільного й молодшого шкільного віку забезпечується інтеграцією гуманітарного та природничо-наукового знання, науки і мистецтва; пізнанням світу в єдності когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного компонентів та у взаємозв'язку основних сфер буття (природи, суспільства, людини (власного «Я»), культури), виявленням зв'язків між об'єктами та явищами навколишньої дійсності.

Формування картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку розглядається як система, в якій зміст навчання слугує основою пізнання світу за допомогою методів, засобів, організаційних форм у спеціально створених педагогічних умовах. Цей процес забезпечується реалізацією ідей дослідження у єдності методологічного, теоретичного та методичного аспектів.

Методологічний аспект засвідчує узгодженість системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, культурологічного та аксіологічного підходів до освіти дітей; *системний підхід* уможливорює організацію процесу формування картини світу як системи, структурування навчально-пізнавального змісту в єдності чотирьох сфер буття (природи, суспільства та людини (власного «Я»), культури) та відображення зв'язків між об'єктами і явищами дійсності; *діяльнісний підхід* актуалізує позицію активного суб'єкта пізнання і спілкування, допомагає старшому дошкільникові та молодшому школяреві усвідомити цілі діяльності, план її виконання, здійснити самоконтроль, аналіз і оцінку її результатів; *особистісно орієнтований підхід* сприяє організації навчально-пізнавальної діяльності, за якої уможливується вияв індивідуальності, здійснення власного вибору, прийняття особистих рішень; *культурологічний підхід* реалізується в орієнтації змісту та методів навчально-пізнавальної діяльності на розвиток національної й полікультурної особистості, формування здатності до аналізу й переробки соціокультурної інформації, комплексного осмислення подій і ситуацій у культурному контексті; *аксіологічний підхід* спрямовує діяльність педагога навчального закладу на залучення дітей до вироблених людством цінностей через експериментальний зміст, методи та організаційні форми навчання.

Теоретичний аспект об'єктивує систему педагогічних поглядів щодо змісту й структури навчально-пізнавальної діяльності; визначає критерії й показники сформованості у дітей досліджуваного віку картини світу; розкриває дидактичні засади її формування у старших дошкільників і молодших школярів.

Методичний аспект пов'язаний із розробкою й апробацією дидактичної моделі системи формування картини світу у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, яка цілісно відображає навчально-виховний процес та складається з цільового, змістового, процесуального й результуючого блоків; із розробкою методичного забезпечення процесу формування картини світу у дітей досліджуваного віку та системи завдань, спрямованих на формування у них цілісних уявлень про світ; оптимізацією змісту, форм, методів організації навчального процесу.

Успішність формування картини світу дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку пов'язана зі збалансованістю змісту їхньої навчально-пізнавальної діяльності стосовно чотирьох сфер буття людини та їх взаємодії, відображенням об'єктів і явищ у розмаїтті та взаємозв'язках; дотриманням послідовних етапів пізнання, тісного зв'язку з духовною і практичною діяльністю; наданням можливості бути активним суб'єктом пізнання світу — його сприймання, аналізу, оцінки, взаємодії з ним; осучасненням розвивального середовища; готовністю педагогів і батьків до формування у дітей цілісних уявлень про світ.

Для реалізації окреслених завдань використано комплекс **методів**:

теоретичні: для визначення науково-категоріального апарату — методи аналізу й синтезу, порівняння, узагальнення наукових досліджень з проблеми формування картини світу особистості; на етапі визначення цілей, мети, завдань дослідження і шляхів їх вирішення — системний аналіз, згідно з яким досліджуваний феномен розглядається як цілісна система елементів у сукупності відносин і зв'язків між ними; на етапі розроблення моделі формування картини світу у старших дошкільників та учнів початкової школи — метод моделювання.

емпіричні: спостереження за освітнім процесом у дошкільному навчальному закладі та початковій школі, проявами свідомості та поведінкою дітей; аналіз занять; бесіди, інтерв'ю, проєктивні методики, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи);

статистичні: методи математичної статистики з метою кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних; для визначення рівня статистичної значущості отриманих у ході формувального експерименту емпіричних даних — критерій χ^2 -Пірсона.

Експериментальною базою дослідження виступили школа-дитячий садок «Пролісок» м. Києва (довідка № 136 від 19.10.2016 р.) та школа-дитячий садок «Євроленд» приватного вищого навчального закладу «Європейський університет» м. Києва (довідка № 204 від 27.10.2016 р.) м. Києва, дошкільні навчальні заклади № 810, 659 м. Києва (наказ № 78 від 02.04.2010 р. Головного управління освіти і науки Виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), дошкільні навчальні заклади № 6, 30, 35, 39 м. Біла Церква Київської обл. (довідки № 865 від 17.10.2016 р., № 866 від 10.10.2016 р.). В педагогічному експерименті брали участь 486 дітей (314 старших дошкільників та 172 учні першого класу), 117 батьків (67 батьків дітей-

дошкільників та 50 батьків дітей-першокласників), 63 педагоги (41 вихователь та 22 учителів початкової школи).

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні на основі системного підходу теоретико-експериментального дослідження формування картини світу дітей у ранньому онтогенезі:

вперше обґрунтовано дидактичні засади як основу розробки дидактичної моделі системи формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів, що цілісно відображає навчально-виховний процес і містить цільовий, змістовий, процесуальний, результуючий блоки; містить інтегровані знання про світ для дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, що забезпечує збалансоване його пізнання у єдності та у взаємозв'язку основних сфер буття; комплекси методів та особливості організації різнопланової взаємодії дітей досліджуваного віку зі світом, що забезпечують дотримання послідовних етапів пізнання, зв'язок із духовною і практичною діяльністю, реальним життям, прояв суб'єктної активності;

визначено концептуальні положення, які розкривають сутність буття та його складники (природа, суспільство, людина (власне «Я»), культура); картину світу як результат пізнання, продукт колективної та індивідуальної свідомості, що є суб'єктивною моделлю, яка визначає ціннісні та поведінкові орієнтири; містить у структурі когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний компоненти; у дитини залежить від закономірностей фізичного дозрівання організму, психологічних новоутворень свідомості та особистості, системи цінностей авторитетних дорослих, соціокультурних умов буття; формується у процесі розвивального навчання завдяки збагаченню життєвого досвіду, здобутої системи знань;

обґрунтовано й експериментально перевірено методика діагностики сформованості картини світу у старших дошкільників і молодших школярів; визначено критерії (якість уявлень про світ (когнітивний компонент), особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу (емоційно-ціннісний компонент), характер взаємодії зі світом (діяльнісний компонент)) й показники сформованості картини світу у старших дошкільників і молодших школярів (збалансованість, реалістичність, усвідомленість, системність уявлень про світ; емоційні реакції, зміст оцінних суджень, мотиви ставлення до світу; спрямованість вчинків, характер поведінки, прояви творчості);

схарактеризовано типи картини світу старших дошкільників і молодших школярів за когнітивним (когнітивно складну, відносно когнітивно складну, когнітивно спрощену, когнітивно просту), емоційно-ціннісним (гуманістичну збалансовано-моральну, гуманістичну суперечливо-моральну, індиферентну (проміжну), егоцентричну) та діяльнісним (гармонійну, відносно гармонійну, перехідну, конфліктну) компонентами.

Уточнено й конкретизовано функції, специфіку впливу та потенціалу різних соціальних інститутів: сім'ї як середовища зростання, розвитку, виховання дитини у нерегламентованій діяльності на основі емоційних особистісних взаємин з батьками; дошкільного закладу / школи як середовища навчання, розвитку, виховання дитини у регламентованій діяльності на основі ділових взаємин з педагогом.

Подальшого розвитку набули положення щодо структури картини світу як системного утворення; теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення процесу формування картини світу старших дошкільників і молодших школярів; оновлення змісту й методів формування у дітей вказаного віку картини світу; готовності педагогів і батьків до формування у дітей цілісних уявлень про світ, ролі партнерської суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу в оптимізації навчально-пізнавальної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці дидактико-методичного забезпечення процесу формування картини світу у дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку; у розробленні методики дослідження у них картини світу, репрезентованої у методичних рекомендаціях «Діагностика картини світу старших дошкільників та молодших школярів»; у впровадженні в навчально-виховний процес дидактичної моделі системи формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів, репрезентованої в методичному посібнику «Формування картини світу старших дошкільників та молодших школярів», навчально-розвивальних курсах «Пізнаємо світ» та «Вчимося читати» (гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (лист № 1/11-187 від 20.01.2004 р., листи Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України № 1.4/18-Г-463 від 02.07.2010 р.; № 14.1/12-Г-113 від 18.03.2015 р.; видане Державною службою інтелектуальної власності свідоцтво про реєстрацію авторського права № 63057 від 21.12.2015 р.).

Результати дослідження можуть бути використані педагогами дошкільних навчальних закладів і початкової школи у професійній діяльності; науковцями й викладачами вищих навчальних закладів під час практичних і лабораторних занять у процесі викладання дисциплін «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності» та ін.; для удосконалення програм професійної підготовки слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес загальноосвітніх навчальних закладів № 3, 6, 11, 16, 17, 20 м. Біла Церква Київської обл. (довідка № 868 від 17.10.2016 р.); середньої загальноосвітньої школи № 63 м. Львова (довідка № 173 від 25.10.2016 р.); навчально-виховних комплексів «ЗНЗ – ДНЗ» с. Іква та «ЗНЗ І ст. – ДНЗ» с. Іванківці Кременецького р-ну Тернопільської обл. (довідка № 01-20/916 від 17.10.2016 р.); навчально-виховних комплексів № 9, 41 та дошкільних навчальних закладів № 7, 8, 12, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 32, 33 м. Суми Сумської обл. (довідка № 13.01-18/1789 від 27.10.2016 р.); дошкільних навчальних

закладів № 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35 м. Біла Церква Київської обл. (довідка № 867 від 17.10.2016 р.); дошкільних навчальних закладів № 1, 6, 8, 11, 15, 18, 23, 28, 60 м. Павлограда Дніпропетровської обл. (довідка № 2831 від 31.10.2016 р.); дошкільних навчальних закладів № 1, 2, 3, 4, 5, 6 м. Яготина Київської обл. (довідка № 1350 від 24.10.2016 р.); дошкільних навчальних закладів № 3 та № 5 м. Пирятин, «Сонечко» с. Харківці та «Вишенька» с. Вишневе Пирятинського р-ну Полтавської обл. (довідка № 796/01-24 від 24.10.2016 р.); Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка м. Кременця Тернопільської обл. (довідка № 05-16/ 72 від 18.10.2016 р.).

Особистий внесок здобувача у працях, написаних у співавторстві, полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні змісту, форм і методів пізнання дитиною предметного світу у навчально-методичному посібнику «Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення» у розділі «Допомога дитині у пізнанні предметного світу» [5]; теоретичному аналізі сутності феномену «картина світу» як продукту колективної та індивідуальної свідомості у монографії «Особливості формування світоглядної позиції особистості в умовах дитячого об'єднання» у розділі «Картина світу як система уявлень про світ» [6]; у визначенні вікових можливостей пізнання дітей дошкільного віку; обґрунтуванні навчальних, розвивальних і виховних завдань; способів організації життєдіяльності дітей і показників їх компетентності у розділі «Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», що отримала гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 750 від 24.06.2014 р.) [16, 17].

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час педагогічного експерименту. Також результати дослідження було представлено автором на:

міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів для дошкільної освіти» (Рівне-Кременець, 22—24 жовтня 2012 р.); «Народні звичаї, традиції й обряди у просторі сучасної полікультурної освіти дітей та молоді» (Івано-Франківськ, 16—17 травня 2013 р.); «Сучасне дошкільня: реалії та перспективи» (Київ, 17 жовтня 2013 р.); «Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы» (Барановичи, 24 апреля 2014 г.); «Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников» (Чита, 17—18 апреля 2014 г.).

всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Особистість ХХІ століття: проблеми та шляхи їх вирішення» (Київ, 17—18 жовтня 2007 р.); «Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості» (Київ, 22—23 жовтня 2008 р.); «Цінності особистості у контексті викликів сучасності» (Київ, 14—15 жовтня 2009 р.); «Виховання особистості: погляд крізь духовність» (Київ, 13—14 жовтня 2010 р.); «Інноваційні технології в освіті: духовний розвиток дитини» (Київ, 19 травня 2011 р.); «Виховання дітей та учнівської молоді в

соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів» (Київ, 10–11 жовтня 2011 р.); «Проблеми діагностики та проектування розвитку обдарованих дошкільників» (Одеса, 10–11 квітня 2012 р.); «Особистість у просторі виховних проєктів» (Київ, 24–25 жовтня 2012 р.); «Традиції та новації сучасної освіти в Україні» (Київ, 18–19 квітня 2013 р.); «Процес виховання у координатах духовного розвитку особистості» (Київ, 16–17 жовтня 2013 р.); «Стандарти дошкільної освіти: дискурс науки і практики» (Київ, 11 квітня 2014 р.); «Інноваційні форми розвитку професійної компетентності працівників дошкільної освіти в умовах єдиного інформаційно-освітнього середовища» (Київ, 20 вересня 2014 р.); «Проблеми діагностики та проектування розвитку обдарованих дошкільників» (Київ, 9–10 квітня 2015 р.); «Обдаровані діти — інтелектуальний потенціал держави» (Чорноморськ, 11–17 липня 2016 р.)

регіональних науково-практичних семінарах: «Використання нетрадиційних підходів до навчання дошкільників елементів грамоти» (Київ, 26 квітня 2007 р.); «Вчимося читати» (Біла Церква, 26 жовтня 2007 р.); «Розвивальне читання за методикою Л. В. Шелестової» (Київ, 15 квітня 2009 р.); «Планування освітньо-виховної діяльності за Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (Біла Церква, 29 січня 2010 р.); «Вчимося читати» (Біла Церква, 20 квітня 2010 р.); «Інноваційні проєкти в дошкільних навчальних закладах міста» (Київ, 20 серпня 2010 р.); «Формування життєвої компетентності дошкільників у дошкільному навчальному закладі» (Біла Церква, 2 квітня 2012 р.); «Пізнавальна діяльність дітей 5-річного віку в розвивальному середовищі» (Київ, 3 квітня 2012 р.); «Інноваційний простір дошкільної освіти столиці» (Київ, 29 травня 2012 р.); «Збагачення картини світу дошкільників у процесі читання» (Біла Церква, 5 вересня 2012 р.); «Навчання читання дошкільнят і збагачення уявлень про світ» (Первомайськ, Миколаївська обл., 13 березня 2014 р.); «Розвивальне читання для дошкільнят» (Полтава, 21 червня 2015 р.), «Розвивальне читання для дошкільнят» (Павлоград, Дніпропетровська обл., 10 вересня 2015 р.), «Дошкілля Вінниччини» (Вінниця, 29 вересня 2015 р.), «Науково-практичний семінар для методистів регіональних методичних служб із питань дошкільної освіти» (Біла Церква, Київська обл., 26 травня 2016 р.), «Розвиток мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку: сучасні підходи» (Кременець, Тернопільська обл., 7 червня 2016 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 73 наукові праці, серед яких 2 одноосібні монографії «Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів», «Формування картини світу старших дошкільників: теорія і практика», 2 навчально-розвивальні посібники для дітей 5–7 років, 2 робочі зошити для дітей 4–5 та 6–7 років, 7 методичних посібників та методичних рекомендацій для педагогів дошкільних навчальних закладів та учителів початкової школи, 22 публікації у фахових виданнях, 4 – у зарубіжних фахових виданнях, 3 – у матеріалах зарубіжних конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Розвиток творчих здібностей учнів молодшого підліткового віку в процесі вивчення гуманітарних предметів (інтелектуально-евристичний компонент)» (спеціальність 13.00.01 — «Теорія та історія педагогіки») було захищено у 1998 р. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації: робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (798 найменувань, із них 13 іноземними мовами), додатків. Загальний обсяг дисертації – 535 сторінок, із них 401 – основний текст, 68 – бібліографія, 62 – додатки. Робота містить 26 таблиць, 4 малюнки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** висвітлено актуальність теми дисертації; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, концепцію та методи дослідження; обґрунтовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; відображено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, публікацій, структури й обсягу дисертації.

Перший розділ «**Методологічні засади формування картини світу особистості**» присвячено аналізу сутності буття та його пізнання як основи формування картини світу й джерела розвитку змісту освіти; визначенню сутності поняття «картина світу» як наукової категорії; обґрунтуванню можливостей навчального процесу у формуванні картини світу дитини.

Методологічною основою конструювання змісту навчання з метою формування картини світу дітей є розуміння сутності буття та його пізнання. На основі теоретичного аналізу та узагальнення наукових джерел схарактеризовано сучасне трактування буття як надскладної, багаторівневої, поліфункціональної та регульованої метасистеми, основними підсистемами якої є природа, суспільство, людина (власне «Я»), культура. Тісні зв'язки між ними забезпечують існування буття як цілісності. Кожна сфера буття є системним утворенням нижчого порядку, має свої складники з їх зв'язками, внутрішньою динамікою.

Залежно від суб'єктів пізнання розрізняють колективні та індивідуальні картини світу. До колективних відносять глобальну, етнічну й субкультурну картини світу. Глобальна картина світу та її види (буденна, міфологічна, релігійна, художня, наукова, філософська, морально-етична) є системою уявлень людства про світ, цінностей та ставлень до нього, що регулює функціонування й подальший розвиток цивілізації на певному історичному етапі. На її основі кожна культура (етнос) формує власну — етнічну картину світу як систему уявлень певного етносу про світ. В межах етносу (найчастіше) різні субкультури формують свої уявлення про світ — субкультурні картини світу. Як представник етносу та субкультурного середовища кожна особистість вибудовує власну (індивідуальну) картину світу.

Картина світу є суб'єктивною моделлю об'єктивної дійсності, отриманою у результаті пізнання; продуктом індивідуальної свідомості, у формуванні якого беруть участь усі механізми психічної діяльності людини — від сприймань та почуттів до вищих форм мислення і самосвідомості людини (О. Артем'єва, Д. Леонтьєв, О. Обухов, В. Петухов, С. Смірнов та ін.); продуктом творчого освоєння дійсності: розпредметнення світу, його інтерпретації і привласнення (засвоєння інформації про світ, яка надходить ззовні), а також подальшого опредметнення «свого» світу через співучасть у створенні культурних і матеріальних цінностей суспільства.

Провідним чинником формування уявлень зростаючої особистості про світ визнається освітній процес (В. Давидов, І. Малафійк, І. Якиманська та ін.) як спеціально організований процес пізнання реальності, керований педагогом у створених для цього педагогічних умовах. Зміст навчання є педагогічно адаптованою системою знань про світ, який має достовірно і доступно для дітей розкривати сутність буття та тенденції його розвитку в сьогоdnішніх реаліях. Спеціально створені педагогічні умови покликані полегшити підростаючому поколінню процес пізнання світу, зробити його якомога результативнішим. На часі не лише розробка ефективних педагогічних технологій, а й модернізація життєдіяльності дитини в цілому, створення розвивального освітнього середовища, сприятливого для актуалізації потенційних можливостей і творчого самовираження усіх суб'єктів освітнього процесу.

У другому розділі **«Теорія і практика формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку»** з'ясовано вікові особливості пізнання й картини світу старшого дошкільника та молодшого школяра; проаналізовано шляхи і засоби формування у них картини світу; схарактеризовано відображення у освітніх стандартах та програмах навчання проблеми формування картини світу; визначено особливості ставлення до означеної наукової проблеми різних соціальних інститутів — дошкільного закладу, школи і сім'ї.

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел встановлено, що картина світу старшого дошкільника й молодшого школяра є певною сукупністю систематизованих уявлень, знань, думок про світ, місце людини в ньому. Вона визначає особливий спосіб сприймання й тлумачення особистістю подій і явищ, не є індиферентним уявленням про світ, відображає певне ставлення до об'єктів пізнання; виступає основою, спираючись на яку, особистість діє у світі. Містить у структурі когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти.

Провідним мотивом пізнання дітей досліджуваного віку є інтерес, емоційна привабливість інформації про реальність. Процес формування у них картини світу обумовлюється: віковими закономірностями фізичного дозрівання організму, єдністю процесів соціалізації та індивідуалізації (усвідомлення себе як суб'єкта соціальної культури); розвитком пізнавальних психічних процесів (усвідомленого запам'ятовування; структурування уявлень на основі пам'яті, уяви, мислення; опорою на чуттєвий досвід, водночас появою зачатків категоріального

осмислення та узагальнення); новоутвореннями свідомості (внутрішнього плану дій, довільності усіх психічних процесів, виникнення супідрядності мотивів, самосвідомості, узагальненого і позаситуативного ставлення до себе, виникнення первинної цілісної моделі реальності); системою цінностей авторитетних дорослих як основних трансляторів знань про світ, ставлень і цінностей до нього; соціокультурним середовищем як джерелом інформації про світ, отриману дитиною засобами різних видів діяльності (ігрової, комунікативної, предметно-практичної, навчально-пізнавальної).

Відповідно до узагальнень провідних психологів та педагогів, відмінністю дошкільного періоду життя є відносна свобода дитини, емоційна насиченість діяльності та можливість обирати її за власним бажанням, довірливі особистісні контакти з дорослими й однолітками. Зі вступом до школи перебудовується вся система взаємин дитини з дійсністю. До якостей, що зберігають своє значення у молодшому шкільному віці, належать образні форми пізнання світу, перехід пошукових дій у внутрішній план, оволодіння сенсорними еталонами і наочними моделями. Деякі якості дошкільника слугують основою для подальшого розвитку в молодшому шкільному віці, упродовж якого вони перебудовуються, змінюються, ускладнюються. До них належать пізнавальні інтереси, логічне мислення, довільне управління поведінкою.

На основі аналізу педагогічних досліджень (К. Гуз, Н. Демидова, О. Кононко, В. Кузьменко, В. Маршицька, З. Шилкунова та ін.) з'ясовано, що проблема формування картини світу актуалізувалася у зв'язку із новими завданнями освіти в Україні: її гуманізацією, демократизацією, реалізацією особистісно орієнтованого підходу. Встановлено, що протягом останніх десятиліть проблема формування картини світу дітей привертає увагу фахівців із дошкільної та початкової шкільної освіти. Проте переважна більшість досліджень центрують увагу на формуванні когнітивного складника картини світу та уявлень дитини про окремі сфери буття. Наявні одиничні наукові дослідження з реалізації системного підходу до формування уявлень про світ у старших дошкільників і молодших школярів (Л. Безрукова, О. Кононко, І. Куліковська, І. Ликова, В. Русевич, Л. Труфанова, А. Цимбалару та ін.).

Протягом останніх десятиліть відбулися суттєві зміни в нормативно-правовій базі, що регулює діяльність дошкільних навчальних закладів та початкової школи: розроблено й затверджено закони, підзаконні акти, Базовий компонент дошкільної освіти, Державний стандарт початкової загальної освіти, зміст яких спрямовує освітян на розвиток дітей у культурному контексті. Одним із пріоритетних завдань освіти науковці визнають формування компетентної особистості, становлення в неї цілісної, реалістичної картини світу, основ світогляду (О. Кононко). У нормативно-правових документах визначено, що це забезпечується створенням життєвого простору, сприятливого для гармонійного розвитку дитини, її культури, ціннісного ставлення до

світу та самої себе, закладанням основ моральної за змістом та активної за формою життєвої позиції.

У програмах розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку «Я у Світі», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля» та ін. зазначено самоцінність даного вікового періоду; вони спрямовані на гуманізацію навчально-виховного процесу, створення розвивального середовища. Формування елементарної цілісної картини світу, набуття дитиною базових когнітивних, емоційно-ціннісних та діяльнісних компетентностей в основних сферах буття як освітнє завдання чітко визначене у програмі «Я у Світі».

Державний стандарт початкової загальної освіти передбачає різнобічний розвиток та виховання компетентної особистості. Цей документ містить опис освітніх галузей, відповідно до яких має здійснюватися навчання, виховання та розвиток дітей у початковій школі. У ньому не поставлено мету — сформувати в учнів цілісну картину світу, проте у підзаконних актах (лист Міністерства освіти і науки № 1/9-437 від 17.08.2016 р. «Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах») відповідне завдання сформульоване.

Організація навчання здійснюється за навчальними планами, що містять інваріантну й варіативну складові. Кожна освітня галузь реалізується через навчальні предмети, серед яких безпосередньо пов'язані із формуванням уявлень молодших школярів про світ такі: «Природознавство», «Основи здоров'я» та «Мистецтво». Предмет «Я у Світі», орієнтований на вивчення суспільства як сфери буття, проте у першому та другому класах він не вивчається дітьми і вводиться до навчального плану в третьому та четвертому класах. Усі зазначені предмети спрямовані на засвоєння предметних знань, формування предметних та міжпредметних компетентностей, ціннісного ставлення до відповідної сфери буття. Проте вони не забезпечують цілісності пізнання, не формують уявлення про навколишній світ як систему основних сфер буття — природи, суспільства, людини (власного «Я»), культури.

Сучасними психологами й педагогами (І. Ахвердова, К. Метельська та ін.) розкрито роль сім'ї, дошкільного закладу та початкової школи як важливих чинників розвитку її особистості; обґрунтовано залежність дитячої картини світу від батьківських настанов, стереотипів поведінки, емоційних зразків, культурних норм і цінностей.

У педагогіці (Л. Беляєва, М. Вересов, Р. Зіганшина, М. Лісіна та ін.) обґрунтовано визначальну роль педагога як носія суспільно-значущих знань і цінностей. Доведено, що стратегічним орієнтиром у педагогічній діяльності виступає особистісно орієнтована, суб'єкт-суб'єктна, діалогічна взаємодія, яка впливає на емоційну, мотиваційно-смыслову сферу дітей, їхню пізнавальну діяльність та картину світу як її результат. Визначено структуру особистих якостей та виділено уміння, що характеризують соціальну компетентність і творчі якості педагога,

обґрунтовано умови реалізації особистісно орієнтованої взаємодії у процесі пізнання. Встановлено, що проблема формування педагогом картини світу у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку недостатньо розроблена на теоретичному і практичному рівнях. Констатовано, що незадовільна якість розвитку картини світу зростаючої особистості спричинена недостатньою готовністю педагогів до цього напрямку освітньої роботи.

У третьому розділі «**Діагностика сформованості картини світу у старших дошкільників і молодших школярів**» на основі існуючих у науці та розроблених автором методів діагностики картини світу обґрунтовано й описано методику констатувального етапу дослідження; схарактеризовано критерії, відповідні показники, міру їх прояву у дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку; визначено бальні шкали оцінювання рівня сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного компонентів картини світу; виділено відповідні їм типи; виявлено прогалини в уявленнях дошкільників та молодших школярів (першокласників) про основні сфери буття; з'ясовано стан готовності педагогів та батьків до формування картини світу дітей означеного віку.

Доведено, що стосовно дітей дошкільного і молодшого шкільного віку доцільно вивчати одночасно вербальні (словесні) й образні уявлення, для цього використовувати методи опитування та проєктивні методики.

У дослідженні критеріями сформованості картини світу у дітей досліджуваного віку були: *якість уявлень про світ* (когнітивний компонент); *особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу* (емоційно-ціннісний компонент); *характер взаємодії зі світом* (діяльнісний компонент).

Показниками якості уявлень про світ виступали їх *збалансованість* (орієнтація в основних складниках світу, елементарних можливостях його збереження, правилах безпечної поведінки у світі), *реалістичність* (розуміння об'єктивності реального світу, відповідність реальному стану справ), *усвідомленість* (розуміння сутності елементарних явищ, їх називання та віднесення до певних категорій, елементарна розсудливість), *системність* (елементарне розуміння цілого і його складових частин, бачення елементарних зв'язків і відношень між об'єктами світу).

Показниками емоційно-ціннісного ставлення до світу виступали *емоційні реакції* (вид емоційної реакції: пізнавальний інтерес, радість, байдужість тощо; сила емоційної реакції: виразність, щирість тощо); *зміст оцінних суджень* (позитивне / негативне ставлення до об'єкта пізнання, його цінність для особистості); *мотиви ставлення до світу* (опора на моральні норми та цінності).

Показниками характеру взаємодії зі світом виступали *спрямованість вчинків* (моральні / аморальні вчинки, орієнтація на збереження / руйнування); *характер поведінки* (безпечна / небезпечна для себе та для інших); *прояви творчості* (здатність / нездатність виявляти творчість) стосовно світу.

Типи картин світу виділено за кожним компонентом окремо. За когнітивним компонентом: когнітивно складну, відносно когнітивно складну, когнітивно спрощену, когнітивно просту; за емоційно-ціннісним компонентом: гуманістичну збалансовано-моральну, гуманістичну суперечливо-моральну, індіферентну (проміжну), егоцентричну; за діяльнісним компонентом: гармонійну, відносно гармонійну, перехідну, конфліктну.

Діагностовано типи картин світу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. В експериментальних групах за когнітивним компонентом виявлено: когнітивно складний (14,15 % досліджуваних), відносно когнітивно складний (16,04 %), когнітивно спрощений (27,83 %), когнітивно простий (41,98 %) типи. За емоційно-ціннісним компонентом виділено: гуманістичний збалансовано-моральний (8,02 %), гуманістичний суперечливо-моральний (23,58 %), індіферентний (49,06 %), егоцентричний (19,34 %) типи. За діяльнісним компонентом схарактеризовано: гармонійний (6,06 %), відносно гармонійний (15,57 %), перехідний (56,6 %), конфліктний (21,23 %) типи.

У контрольних групах за когнітивним компонентом виявлено: когнітивно складний (13,87 % досліджуваних), відносно когнітивно складний (15,33 %), когнітивно спрощений (28,1 %), когнітивно простий (42,7 %) типи. За емоційно-ціннісним компонентом виділено: гуманістичний збалансовано-моральний (7,66 %), гуманістичний суперечливо-моральний (22,99 %), індіферентний (49,27 %), егоцентричний (20,07 %) типи. За діяльнісним компонентом схарактеризовано: гармонійний (6,57 %), відносно гармонійний (14,96 %), перехідний (56,2 %), конфліктний (22,26 %) типи.

В експериментальній та контрольній групах виявлено переважання когнітивно спрощеної та когнітивно простої картини світу (когнітивний компонент); індіферентної картини світу (емоційно-ціннісний компонент); перехідної картини світу (діяльнісний компонент).

Крім специфічних особливостей типів картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (першокласників), виявлено спрямованість їхніх пізнавальних інтересів: констатовано, що інтерес до природи майже вдвічі перевищує інтерес до суспільства, у 1,3 рази — до себе та культури. Зафіксовано, що понад 90 % запитань дітей стосовно світобудови мають проблемно-пошуковий характер.

На основі кількісного та якісного аналізу даних щодо сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного й діяльнісного компонентів картини світу старших дошкільників та молодших школярів визначено прогалини в уявленнях про світ, ставленні до нього й умінні орієнтуватися на них у власній поведінці.

Аналіз даних за *когнітивним компонентом* надав можливість зафіксувати недостатні уявлення у дітей досліджуваного віку про розмаїття рослинного та тваринного світу, середовище їх існування; космічні об'єкти; обов'язки дітей у сім'ї, державу та державну символіку; почуття

загалом та розуміння почуттів інших людей зокрема; основні ознаки предметів, їх відмінність від природних об'єктів; національні особливості предметів; можливості естетичного впливу культури на особистість тощо.

Оцінка проявів *емоційно-ціннісного компонента* уможливила фіксацію: недостатньої усвідомленості дітьми свого емоційно-ціннісного ставлення до явищ природи; обмеженості тем у спілкуванні з однолітками, суперечності між знаннями про здоровий спосіб харчування й позитивним ставленням до некорисних продуктів; недостатнє розуміння дітьми мотивів свого ставлення до інших людей; дисбалансу між відомою дітям моральною нормою «бути чесними» і бажанням мати речі, які належать іншим; перебільшення особистісного значення деяких речей і можливості їх придбати; суперечності між необхідністю проявляти альтруїзм та егоїзмом чи заборонаю батьків, між необхідністю виконання обов'язків та можливістю використання речей як засобу розрахунків.

Згідно з даними *діяльнісного компонента* виявлено обмеженість досвіду спостережень за явищами природи, недостатність дій стосовно догляду за тваринами; нездатність досліджуваних пояснити мотиви своєї поведінки у ситуаціях недотримання обіцянок; нечесність та неправдивість у взаєминах з іншими, попри усвідомлення невідповідності цих проявів моральним нормам; дефіцит досвіду творчого використання предметів.

Встановлено, що обізнаність педагогів із питаннями світобудови недостатня: 63,5 % респондентів мають незбалансовані уявлення про світ. Діагностовано дисбаланс у спрямованості їхніх пізнавальних інтересів, нечіткість уявлень про картину світу як утворення свідомості особистості. Попри недостатню обізнаність із проблемою, всі опитані педагоги усвідомлюють необхідність спеціальної уваги до формування картини світу дітей та важливість своєї ролі у цьому процесі. Водночас у практичній діяльності майже половина опитаних недооцінюють пізнавальні можливості дітей досліджуваного віку, не завжди підтримують їхній пізнавальний інтерес. Майже всі педагоги усвідомлюють значущість впливу телебачення, ЗМІ та інформаційних технологій на картину світу сучасної дитини.

Виявлено, що обізнаність батьків як основних суб'єктів впливу на дитину з питань світобудови недостатня: 83,8 % опитаних членів родини мають незбалансовані уявлення про світ. Майже всі респонденти усвідомлюють важливість формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів, що підтверджується їхніми діями у сім'ї: розповідями про світ, переглядом телепередач, читанням книжок, екскурсіями тощо. Зафіксовано існування занепокоєності батьків надто сильним впливом телебачення та інтернет-технологій на картину світу дітей, імовірно небажаних наслідків.

У четвертому розділі **«Дидактична модель системи формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів»** обґрунтовано дидактичні засади формування картини

світу старших дошкільників і молодших школярів; розроблено відповідну дидактичну модель, що цілісно відображає навчально-виховний процес; описано її мету й основні складники.

Провідними в обґрунтованих дидактичних засадах формування картини світу дітей досліджуваного віку є положення про:

— сутність навчального процесу як пізнання світу, керованого педагогом у спеціально створених педагогічних умовах, одним із важливих результатів якого є картина світу;

— зміст навчання як педагогічно адаптовану систему знань про світ, його складники, загальні тенденції розвитку; яка має представленість на теоретичному рівні, рівнях навчального предмета, навчального матеріалу й реалізується у процесі навчання, виховання, розвитку; яка містить чотири складники: знання, способи дій, досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, досвід творчої діяльності;

— загальнодидактичні принципи як нормативні вимоги до змісту та процесу пізнання світу: науковості; систематичності й послідовності; доступності; наочності; єдності навчання, виховання й розвитку; зв'язку з практичною діяльністю та реальним життям;

— метод навчання як інструмент діяльності педагога та спосіб пізнання дитиною світу відповідно до змісту навчання;

— організаційну форму як зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога й дітей у пізнанні світу;

— педагогічні умови як сукупність зовнішніх і внутрішніх елементів, що сприяють розвитку особистості та забезпечують ефективне функціонування системи, обумовлюють результати пізнання дитиною світу.

Відповідно до дидактичних засад розроблено модель системи формування картини світу у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, що цілісно відображає навчально-виховний процес; містить цільовий, змістовий, процесуальний та результуючий блоки. Учасниками навчально-виховного процесу є старші дошкільники та молодші школярі (першокласники) й дорослі (педагоги дошкільних навчальних закладів і початкової школи, батьки дітей досліджуваного віку). Засобами впливу виступили: зміст навчання, комплекси навчально-пізнавальних методів, спеціальна організація взаємодії дітей зі світом, педагогічне просвітництво педагогів та батьків. Визначено педагогічні умови, виконання яких підвищить ефективність формування картини світу дітей. Схематично модель зображено на *рисунку 1*.

Схарактеризована дидактична модель реалізується через:

— реалізацію системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, культурологічного, аксіологічного підходів та дидактичних засад організації навчального пізнання;

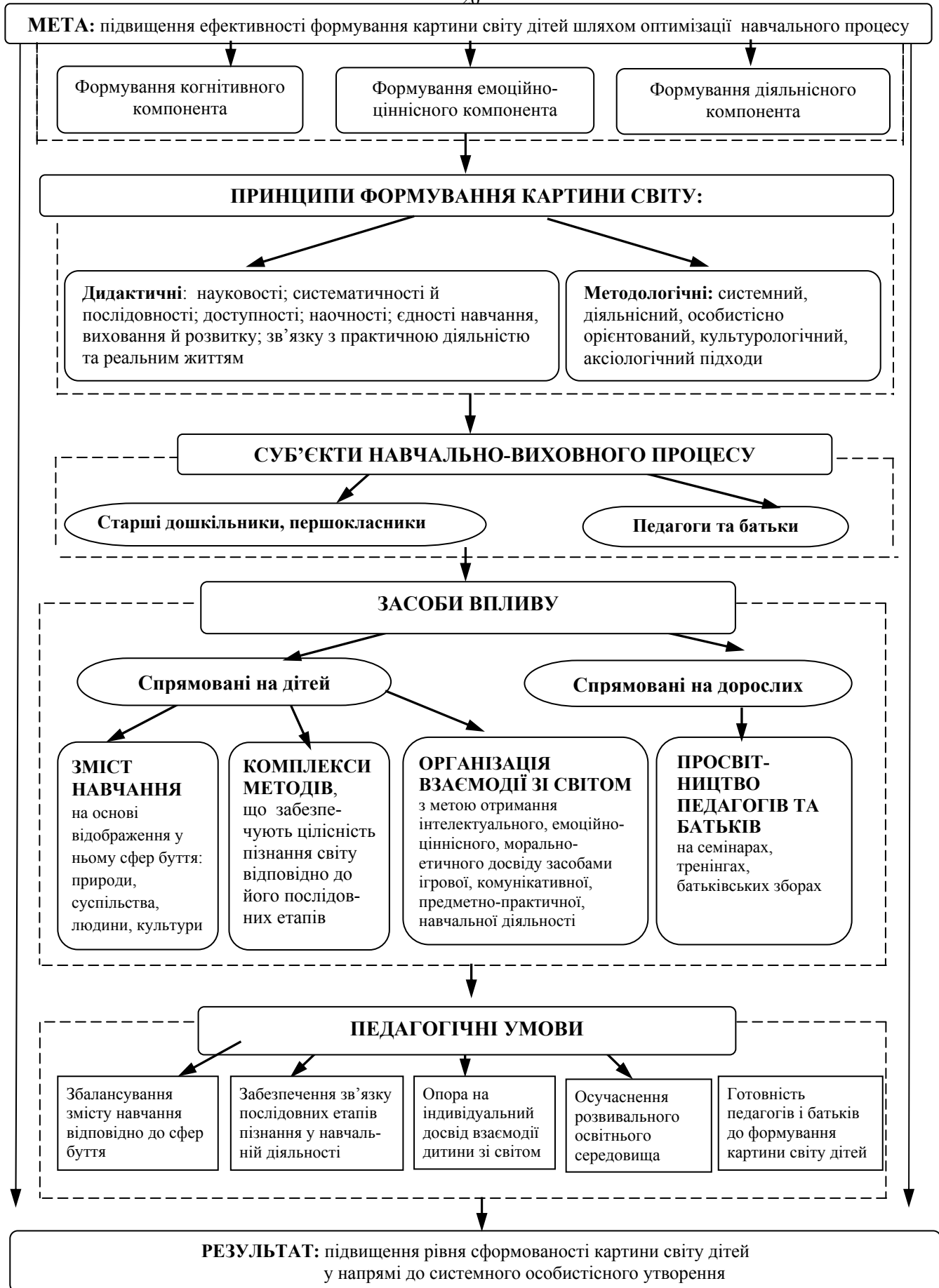

Рис. 1. Дидактична модель системи формування картини світу старших дошкільників та молодших школярів

— відображення в змісті навчання, методах і засобах усіх сфер буття (природи, суспільства, людини (власного «Я»), культури) та актуальних світових тенденцій їх розвитку (визнання визначальної ролі культурних чинників у розвитку людства; урівноваження індивідуальних, групових та суспільних (державних) інтересів; орієнтація на розвиток коеволюційного мислення; підвищення ролі саморегуляції особистості на тлі соціалізації та культурації тощо);

— наскрізну увагу в організації навчально-пізнавального процесу дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку до інтелектуального, емоційно-ціннісного, діяльнісного компонентів картини світу;

— дотримання у навчальному пізнанні єдності чуттєвого й раціонального процесів, послідовних етапів пізнання, тісного зв'язку із духовною і практичною діяльністю;

— активізацію пізнавальної діяльності дітей: ширше залучення до соціокультурного середовища України, ознайомлення з його особливостями; реалізація індивідуального підходу, надання дитині права вибору, забезпечення єдності соціалізації та культурації особистості; збільшення питомої ваги мистецтва у навчальному процесі тощо;

— відповідність усіх складників моделі віковим особливостям пізнання старших дошкільників і молодших школярів (першокласників);

— реалізацію педагогічних умов (збалансування змісту навчання, забезпечення зв'язку послідовних етапів пізнання, опори на індивідуальний досвід взаємодії дитини зі світом, осучаснення розвивального освітнього середовища, готовності педагогів і батьків до формування картини світу дітей).

Зміст навчання виступає одним із основних засобів формування картини світу дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. У процесі його конструювання виходили з розуміння, що формування цілісної картини світу у дітей означеного віку можливе за умови реалістичного відображення буття як системного, змінного утворення, у якому взаємопов'язані його складники — природа, суспільство, людина (власне «Я»), культура. Основні сфери буття взаємодоповнюють одна одну, виступають вагомим аргументом на користь їх збалансованого відображення у змісті навчання.

Сконструйований навчально-пізнавальний зміст спрямований на розширення та збалансованість уявлень дітей про зазначені вище основні сфери буття. Завдяки цьому покращується здатність дошкільників та молодших школярів розрізняти ці сфери, диференціювати об'єкти і явища, що до них належать, розуміти зв'язки між ними, усвідомлювати роль кожної сфери у своєму житті та визначати пріоритетні для себе. В експериментальному змісті здійснено розподіл відомостей про основні сфери буття між курсом з навчання читання та інтегрованим курсом «Пізнаємо світ», що вивчаються одночасно. При цьому забезпечено зв'язок і наступність змісту, ліквідовано дублювання матеріалу.

У процесі навчання читання дитина отримує елементарні уявлення про зовнішні органи свого тіла, стать; способи фізичного загартування, види спорту та спортивне знаряддя; про свою сім'ю і родину; професії людей. У курсі схарактеризовано продукти харчування, особливо корисні для дитини. Чільне місце відведене світу предметів в оселі та поза нею, іграшкам та мистецтву. Подано елементарну інформацію про час (частини доби, дні тижня, місяці, пори року), про Землю (водойми; суходіл; повітря; явища природи), про окремі групи рослин і тварин. Збагачення уявлень про світ відбувалося і за рахунок спеціально розроблених малюнків із зображеннями об'єктів та явищ буття.

Інтегрований курс «Пізнаємо світ» спрямовувався на отримання дитиною поглиблених знань про сфери буття. Розділ «Людина (власне «Я»)» подається через самопізнання дитини («Який я? Яка я?»), приділяється увага фізичним ознакам організму й духовному світу особистості. Розділ «Суспільство» зосереджено на соціальних ролях дитини у найближчих субкультурах (сім'я, родина, друзі, гендерні групи). Розділ посилено актуальними в Україні питаннями державного устрою та правового поля; менталітету та звичаїв різних народів; ідеєю міжнаціонального плюралізму та мирного співіснування. Розділ «Культура» представлено питаннями не тільки духовно-теоретичного, а й соціально-організаційного шару культури, у якому в Україні відбуваються інтенсивні зміни. У розділі «Природа» розширено інформацію про групи рослин і тварин, їхні взаємозв'язки, екологічні проблеми, шляхи збереження й відтворення природи, значення гармонійного співіснування з нею.

Дібрано комплекси методів до послідовних етапів пізнання та схарактеризовано особливості організації різнопланової взаємодії дітей зі світом. У кожному комплексі методи доповнюють і посилюють один одного у впливові на особистість — інтелектуальному, естетичному, емоційно-ціннісному, заохочують дітей до процесу пізнання та підвищення його результативності щодо формування картини світу. Чільне місце серед методів посіли: обмін враженнями від спостережень дітей та педагога за світом; бесіди на основі власного досвіду досліджуваних; пізнавальні та соціально-психологічні ігри; практичні завдання, дослідно-експериментальна робота; постановка проблемних запитань; оцінна діяльність стосовно об'єктів пізнання та його результатів; створення творчих продуктів. Питому вагу в експериментальній методиці відведено сюжетно-рольовим та соціально-психологічним іграм як перспективним у формуванні соціального, емоційного, морально-етичного досвіду дітей дошкільного й молодшого шкільного віку.

Обґрунтовано й розроблено типи навчальних завдань, які виконують обслуговуючу функцію стосовно етапів і механізмів пізнання. Дібрано завдання на:

— спостереження (зовнішніх ознак об'єктів і явищ; зовнішніх змін, що відбуваються з об'єктами та явищами; видимих зв'язків між об'єктами та явищами; характеру взаємодії оточуючих зі світом; ставлення оточуючих до світу);

— здійснення операцій розумової діяльності (аналізу і синтезу об'єктів і явищ; їх порівняння, знаходження схожого й відмінного; групування і класифікації, узагальнення інформації про об'єкти і явища; виділення особливого, суперечностей і проблем, постановка проблемних запитань);

— оцінювання (природних та суспільних об'єктів і явищ; змін, що відбуваються у світі; поведінки й вчинків (власних та інших людей); результатів пізнавальної і творчої діяльності);

— створення творчих продуктів (моделювання, конструювання, дослідно-експериментальна робота, фантазування, висування гіпотез).

Створюючи експериментальну систему взаємодії дітей з реальністю для формування у них цілісних уявлень про світ, зважали на те, що діяльність є основним інструментом пізнання. Важливою для формування картини світу старших дошкільників і молодших школярів є ігрова, комунікативна, предметно-практична і навчальна діяльність.

Використано усі напрацьовані у педагогічній науці види ігор як ефективного методу формування пізнавального, інтелектуального, соціального, морально-етичного досвіду. Навчально-пізнавальну діяльність наповнено ситуаціями спілкування дітей з однолітками, педагогами, батьками. Під час проектування формувальних впливів увага акцентувалася на предметно-практичній діяльності з огляду на її моделюючий характер і можливість отримання продукту з певними властивостями, які значною мірою відображали уявлення дітей про навколишній світ та емоційне ставлення до нього.

Моделлю передбачалося, що навчальна діяльність здійснювалася у двох формах — прямого навчання (розповіді педагога з певної теми) та цілеспрямованого самостійного дослідження дитиною об'єкта, пошуку інформації про його якості й властивості. Навчання здійснювалося у двох напрямках: навчання розумових операцій та дій у порядку їх ускладнення на основі спеціальних завдань на заняттях з навчання читання; використання і розвиток набутих умінь у процесі інтеграції знань про світ і досвіду взаємодії з ним на інтегрованих заняттях.

Система формування сприяла засвоєнню досліджуваними етичних еталонів, співвіднесенню своєї поведінки з ними, вихованню здатності брати до уваги інтереси інших. Використано методи (читання або розповідь казок, елементарна праця, соціально-психологічні ігри), зміст яких сприяв формуванню у дітей навичок соціально прийнятної поведінки, здатності узгоджувати власну позицію з позицією інших, здійснювати моральний вибір; навичок спостереження за діями інших, оцінювання їх, вияву своїх почуттів стосовно них.

Зважаючи на перехід від спонтанно-реактивного типу навчання до реактивного (керованого педагогом) та складність пізнання світу у навчальній діяльності, обґрунтовано необхідність систематичної емоційно-мотиваційної підтримки цього процесу спеціальними педагогічними прийомами і методами: збагачення змісту навчання емоційним, особистісно значущим матеріалом; урізноманітнення форм подачі пізнавальної інформації за допомогою художнього слова та засобів образотворчого мистецтва; розширення функцій музики; створення умов для самореалізації дітей; диференційована та оптимістична оцінка педагогом їхніх виборів та досягнень; оптимальне дозування навчального матеріалу.

Важливою складовою дидактичної моделі є спеціальна підготовка педагогів та батьків до усвідомленого й узгодженого формування ними картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Педагогічне просвітництво мало на меті підвищення рівня їхньої обізнаності стосовно проблеми формування картини світу дітей, гармонізацію й гуманізацію взаємин із ними.

У п'ятому розділі **«Організація формувального експерименту та дослідно-експериментальна перевірка ефективності розробленої дидактичної моделі»** описано методику і процедуру проведення формувального та контрольного етапів експерименту, здійснено аналіз результатів дослідження, визначено ефективність розробленої моделі та шляхи подальшої розробки досліджуваної проблеми.

Обґрунтовану модель формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку реалізовано в педагогічному процесі експериментальних закладів у старших групах дошкільного навчального закладу та першому класі початкової школи.

Формувальний експеримент передбачав проведення роботи з дітьми, педагогами та батьками. На початку цього етапу експерименту здійснювався докладний аналіз можливостей використання навчальних занять у дошкільному навчальному закладі та школі для вирішення завдань дослідження. Виявлено потенційні можливості занять з навчання читання у формуванні картини світу дітей; обґрунтовано й розроблено зміст та методи навчання їх читання і формування у них уявлень про світ; розроблено дидактичні матеріали, які постійно апробувалися і коригувалися, а в подальшому склали основу курсу «Вчимося читати». За допомогою спостереження за навчально-виховним процесом, опитування батьків та педагогів робилися висновки про результати експериментальної перевірки розроблених дидактичних матеріалів.

Розроблено інтегрований курс «Пізнаємо світ», який орієнтований на розширення, поглиблення, узагальнення та систематизацію уявлень дітей про основні сфери буття людини, формування у них цілісної картини світу. Він містить доступні старшим дошкільникам і молодшим школярам (першокласникам) інтегровані відомості з психології, природознавства, суспільствознавства, соціології, культурології, медицини, гігієни, охорони здоров'я тощо.

Навчально-пізнавальна діяльність організовувалася засобами бесід, ігор, практичних завдань, моделювання тощо, які передбачають здобуття дитиною знань про світ, формування ставлень до нього, усвідомлення власних мотивів та почуттів, отримання досвіду предметно-практичної діяльності. Використано як напрацьовані в педагогіці види ігор, так і ексклюзивні, авторські, розроблені з метою збагачення пізнавального, соціального, морально-етичного досвіду досліджуваних у взаємодії зі світом.

Формувальний експеримент передбачав три серії, відповідно у них брали участь експериментальні групи Е-1, Е-2, Е-3 та контрольні групи К-1, К-2, К-3. Кожна серія експерименту відрізнялася засобами та методами навчально-пізнавальної діяльності, хоч у змістовому плані вони були близькі: використовувалися характерні для дітей досліджуваного віку види діяльності; стимулювалися різні форми активності та способи прояву ставлення дітей до світу. В експериментальній групі Е-1 з метою формування уявлень про світ використовувався курс «Вчимося читати», у якому формування картини світу та формування навичок читання виступають взаємопов'язаними педагогічними завданнями, підпорядкованими меті розвитку особистості у процесі навчання; в експериментальній групі Е-2 — інтегрований курс «Пізнаємо світ», у якому інформацію з різних наук структуровано навколо ідеї різноманітності та цілісності світу; в експериментальній групі Е-3 — обидва курси. В контрольних групах К-1, К-2 та К-3 формування картини світу не виступало спеціальною метою, ознайомлення дітей із навколишнім світом здійснювалося традиційними засобами.

Окремим аспектом формувального експерименту була робота з батьками та педагогами дошкільних навчальних закладів і початкової школи. Для них було розроблено цикл семінарів, тренінгів і батьківських зборів з метою просвітництва та узгодження дій щодо формування картини світу дітей, виділено спільні та специфічні завдання. Предметом обговорення були сутність і складники картини світу; методи її діагностики; методи формування уявлень про світ; збагачення картини світу дітей у процесі навчання читання та на основі інтеграції знань.

Спільними завданнями були: сприяння усвідомленню дорослими важливості формування картини світу дітей вказаного віку та необхідності повсякденної уваги до цього процесу; ознайомлення їх із сутністю ключових категорій; сформованість умінь варіативно розгортати спілкування з дітьми тощо. Розумінню педагогами і батьками досліджуваних суті ефективної взаємодії, прояву педагогічної творчості у спілкуванні сприяв розвиток педагогічної рефлексії, спрямованої на зміну певних якостей особистості, її самосвідомості, намірів, переконань. На цьому етапі проводилася бесіда з педагогами й батьками про вікові особливості розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; основні освітні завдання; труднощі виховання, шляхи їх попередження та подолання; важливість формування картини світу у дітей як системи уявлень про світ і власне місце у ньому.

Просвітництво батьків здійснювалося паралельно із здійсненням формувальних впливів на дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку (першокласників). Використовувалися різні форми просвітництва (батьківські збори, індивідуальні консультації, тренінг, семінари), в ході яких батьків інформували про хід експериментальної роботи з дітьми, розширювалася обізнаність батьків із питань формування у них картини світу. Було проведено 4 батьківських зборів, 6 індивідуальних консультацій («Взаємодія з дитиною: діалог чи монолог?», «Власна активність дитини як чинник її саморозвитку», «Роль сім'ї у становленні дитячої картини світу», «Взаємозв'язок між картиною світу батьків і їхньої дитини», «Предметно-розвивальне середовище дитини», «Взаємодія батьків та педагогів у формуванні картини світу дитини»), 1 тренінг («Про усвідомлене батьківство»), 2 семінари («Інтегрований курс «Пізнаємо світ» для дітей 5—7 років», «Розвивальне читання для дітей 5—7 років»). Осмислення та узагальнення результатів просвітницької роботи з батьками слугували приводом до створення сторінки для батьків і педагогів у соціальній мережі Facebook (<https://www.facebook.com/VchymosyaChytaty>), на якій є можливість обговорювати актуальні питання розвитку й виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, формування у них цілісних уявлень про світ.

Організація роботи з педагогами спрямовувалася на вдосконалення умінь визначати стратегічні завдання пізнавальної діяльності, планувати свою роботу, знаходити ефективні методи і прийоми формування у дітей картини світу, вирішувати проблемні ситуації, виявляти творчість, реалізувати свої здібності, звільнитися від стереотипів, проявляти рефлексію. З ними було проведено 3 семінари-практикуми («Методи діагностики картини світу», «Інтегрований курс «Пізнаємо світ» для дітей 5—7 років», «Розвивальне читання для дітей 5—7 років») та 4 соціально-психологічних тренінги («Формування картини світу: можливості навчального процесу», «Особистісно орієнтована взаємодія: теорія і практика», «Професія педагога: мета, мотивація, ризики», «Як розвивати творчі здібності?»).

Ефективність теоретично обґрунтованої моделі формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку засвідчено контрольним експериментом. Його метою було з'ясування кількісних і якісних змін, що сталися в інтелектуальному, емоційно-ціннісному, діяльнісному компонентах картини світу дітей в експериментальній і контрольній групах; порівняння даних констатувального й контрольного етапів за визначеними критеріями та показниками. Логіка і цілісність експерименту забезпечувалися використанням однакових діагностичних методів на констатувальному та контрольному етапах дослідження. В ході контрольного етапу використовувалися методи спостереження, опитування, бесіди, проєктивні методики.

Використана у кожній із трьох серій експерименту система навчально-виховних впливів виявилася плідною. Найсуттєвіших змін зазнали компоненти картини світу старших дошкільників

та молодших школярів завдяки третій серії формувального експерименту (див. табл. 1). На етапі контролю в експериментальних групах переважали діти з когнітивно складною (32,81 %) та відносно когнітивно складною (40,62 %) картинами світу (за когнітивним компонентом); гуманістичною збалансовано-моральною (34,37 %) та гуманістичною суперечливо-моральною (43,75 %) картинами світу (за емоційно-ціннісним компонентом); гармонійною (26,56 %) та відносно гармонійною (28,13 %) картинами світу (за діяльнісним компонентом).

Таблиця 1

**Динаміка результатів формування картини світу
експериментальних і контрольних груп
(III серія експерименту)**

Типи картини світу	Кількість досліджуваних Е-3				Кількість досліджуваних К-3			
	Конст. етап		Контр. етап		Конст. етап		Контр. етап	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЗА КОГНІТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ								
Когнітивно складна	10	15,62	21	32,81	10	10,87	16	17,39
Відносно когнітивно складна	13	20,31	26	40,62	14	15,22	21	22,83
Когнітивно спрощена	17	26,56	8	12,5	26	28,26	20	21,74
Когнітивно проста	24	37,5	9	14,06	42	45,65	35	38,04
ЗА ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИМ КОМПОНЕНТОМ								
Гуманістична збалансовано-моральна	5	7,81	22	34,37	6	6,52	14	15,22
Гуманістична суперечливо-моральна	15	23,44	28	43,75	20	21,74	28	30,43
Індиферентна	32	50,0	10	15,62	47	51,09	38	41,3
Егоцентрична	12	18,75	4	6,25	19	20,65	12	13,04
ЗА ДІЯЛЬНІСНИМ КОМПОНЕНТОМ								
Гармонійна	4	6,25	17	26,56	6	6,52	11	11,96
Відносно гармонійна	10	5,62	18	28,13	13	14,13	21	22,83
Перехідна	36	56,25	21	32,81	52	56,52	44	47,87
Конфліктна	14	21,87	8	12,5	21	22,83	16	17,39

Визначено рівень статистичної значущості змін, що сталися в експериментальних і контрольних групах. За допомогою критерію χ^2 -Пірсона статистично підтверджено, що найбільш значущі зміни сталися у третій серії експерименту і мав місце яскраво виражений запланований ефект.

У когнітивному компоненті в експериментальній групі Е-3 виявлено статистично значущі відмінності: χ^2 - Пірсона = 7,14; $df = 3$; рівень статистичної значущості $0,10 > p > 0,05$. Очевидним є математично достовірний нерівномірний розподіл підгруп із різними типами картин світу з переважанням підгрупи дітей з відносно когнітивно складною та когнітивно складною картиною світу. При цьому полярні групи (з когнітивно простою і когнітивно складною картиною світу) також суттєво відрізняються за рахунок збільшення груп з когнітивно складною та відносно когнітивно складною картиною світу та зменшення груп з когнітивно спрощеною і когнітивно простою картиною світу: χ^2 - Пірсона = 4,8; $df = 1$; рівень статистичної значущості $0,05 > p > 0,01$. Тобто, зафіксовано яскраво виражений запланований ефект.

В емоційно-ціннісному компоненті в експериментальній групі Е-3 також виявлено статистично значущі відмінності: χ^2 - Пірсона = 22,5; $df = 3$; рівень статистичної значущості $p = 0,000$. Очевидним є математично достовірний нерівномірний розподіл підгруп з яскраво вираженою тенденцією до переважання у вибірці дітей з гуманістичною збалансовано-моральною та гуманістичною суперечливо-моральною картиною світу. При цьому полярні групи також достовірно відрізняються: кількість дітей у групі з гуманістичною збалансовано-моральною картиною світу достовірно вища, ніж у групі з егоцентричною картиною світу: χ^2 - Пірсона = 12,46; $df = 1$; рівень статистичної значущості $p = 0,000$. Тобто, система педагогічних впливів мала яскраво виражений запланований ефект і сталися статистично значущі зміни як мінімум на один рівень.

У діяльнісному компоненті в експериментальній групі Е-3 також виявлено статистично значущі відмінності: χ^2 -Пірсона = 5,91; $df = 3$; рівень статистичної значущості $p > 0,10$. Очевидним є математично достовірний рівномірний розподіл підгруп із тенденцією до переважання дітей з відносно гармонійною і перехідною картиною світу. При цьому полярні групи (з гармонійною та конфліктною картиною світу) відрізняються на рівні статистичної тенденції з певним переважанням кількості дітей у групі з гармонійною картиною світу: χ^2 -Пірсона = 3,24; $df = 1$; рівень статистичної значущості $0,05 > p > 0,01$. Тобто, в результаті експериментальних впливів сталися значущі зміни.

На етапі контролю зафіксовано позитивну динаміку змін у розумінні та ставленні педагогів і батьків до формування у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку цілісної картини світу, що засвідчує певну ефективність адресованих їм формувальних впливів. Водночас зафіксовано, що педагоги виявилися лабільнішими за батьків у зміні стереотипів своєї поведінки, легше оволодівали необхідними прийомами та засобами. Батьки виявилися консервативнішими, показники їх реальної практики змінилися несуттєво.

Отже, експериментальна перевірка дидактичної моделі системи формування у дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку цілісної картини світу підтвердила її ефективність та доцільність упровадження в педагогічну практику.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення, обґрунтовано методологічні та дидактичні засади, розроблено систему й відповідну дидактичну модель формування картини світу у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, експериментально її перевірено. На підставі здобутих результатів у процесі дослідної роботи сформульовано такі висновки:

1. На основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних джерел встановлено, що проблема формування картини світу в ранньому онтогенезі є однією з найбільш актуальних у сучасній педагогіці. Засвідчено існування соціального замовлення на особистість зі сформованим світоглядом, активною життєвою позицією, реалістичною картиною світу.

Картина світу — суб'єктивна модель об'єктивної реальності, результат пізнавальної діяльності; обумовлена системою уявлень про світ людства, певного етносу та певної субкультури. Вона є сукупністю систематизованих уявлень, знань, думок особистості про світ, своє місце в ньому. Картина світу не є індиферентним уявленням про буття, відображає певне ставлення особистості до об'єктів пізнання; виступає основою, спираючись на яку, особистість діє у світі; містить у своїй структурі когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти.

Встановлено, що картина світу у старшому дошкільному й молодшому шкільному віці обумовлена віковими закономірностями фізичного дозрівання організму, психологічними новоутвореннями, системою цінностей авторитетних дорослих, соціокультурними умовами буття. До особливостей молодшого шкільного віку, порівняно з дошкільним, віднесено зміну соціальної ситуації розвитку, появу нової соціальної ролі учня, поступового перетворення навчальної діяльності на провідну, виникнення певного кола обов'язків, збільшення питомої ваги ділового спілкування з дорослими за рахунок особистісного, розвиток логічного мислення, інтелектуалізація життя дитини, виникнення внутрішнього плану дій, розширення кола пізнавальних інтересів, вдосконалення механізмів самоконтролю та саморегуляції.

2. Визначено концептуальні положення дослідження, якими є розуміння сутності буття та його складників (природи, суспільства, людини (власного «Я»), культури); картини світу як результату пізнання; процесу навчання як пізнання світу, важливим завданням якого є формування цілісних уявлень про світ. Формування картини світу забезпечується реалізацією системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, культурологічного та аксіологічного підходів до освіти дітей.

Одним із недостатньо розроблених аспектів досліджуваної проблеми є формування картини світу дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку. До цього часу вивчалися переважно окремі аспекти проблеми, головна увага приділялася формуванню когнітивного складника картини світу. Поодинокі наукові праці, спрямовані на формування цілісної картини світу у дітей досліджуваного віку, не вичерпують усіх аспектів цієї складної комплексної проблеми.

Констатовано, що формування цілісної картини світу у старших дошкільників і молодших школярів у масовому педагогічному досвіді України представлене недостатньо. Попри розробку нормативно-правового забезпечення цього процесу в педагогічній практиці йому не приділено належної уваги. Зафіксовано недостатню розробленість необхідного науково-методичного забезпечення цього напряму освітньої діяльності. З'ясовано, що зміст більшості чинних навчальних програм для дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку значною мірою орієнтований на їхнє ознайомлення з окремими сферами буття, що лише частково задовольняє їхні пізнавальні запити та сприяє самовизначенню.

Теоретично обґрунтовано вплив сім'ї, дошкільного закладу і початкової школи на формування картини світу зростаючої особистості. Доведено важливість урахування специфіки впливу даних соціальних інститутів на картину світу дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку під час організації дослідження й розробки методичного забезпечення означеної наукової проблеми. Визначено, що демократичний стиль взаємин у системі «дорослий — дитина» є оптимальним і засвідчує реальне упровадження в сім'ї та суспільних освітніх закладах особистісно орієнтованого підходу.

3. Розроблено критерії та показники сформованості картини світу дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку за когнітивним, емоційно-ціннісним, діяльнісним компонентами. Критеріями сформованості картини світу визначено: якість уявлень про світ (когнітивний компонент); особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу (емоційно-ціннісний компонент); характер взаємодії зі світом (діяльнісний компонент). Показниками якості уявлень виступили: їх збалансованість, реалістичність, усвідомленість, системність. Показниками емоційно-ціннісного ставлення слугували емоційні реакції, зміст оцінних суджень, мотиви ставлення до світу й себе. Показниками характеру взаємодії зі світом були: особливості поведінки, спрямованість вчинків, творче ставлення до світу.

Схарактеризовано типи картини світу старших дошкільників і молодших школярів за когнітивним (когнітивно складну, відносно когнітивно складну, когнітивно спрощену, когнітивно просту), емоційно-ціннісним (гуманістичну збалансовано-моральну, гуманістичну суперечливо-моральну, індиферентну (проміжну), егоцентричну) та діяльнісним (гармонійну, відносно гармонійну, перехідну, конфліктну) компонентами.

Згідно з розробленою типологією, досліджуваних розподілено на групи, визначено їх кількісне співвідношення. 42,39 % дітей віднесено до когнітивно простого типу картини світу, 27,98% — до когнітивно спрощеного, 15,64 % — до відносно когнітивного складного, 13,99 % — до когнітивно складного типу картини світу (за когнітивним компонентом). 19,75 % дітей віднесено до егоцентричного типу картини світу, 49,18 % — до індіферентного, 23,25 % — до гуманістичного суперечливо-морального та 7,82 % — до гуманістичного збалансовано-морального типу картини світу (за емоційно-ціннісним компонентом). 21,81 % дітей віднесено до конфліктного типу картини світу, 56,38 % — до перехідного, 15,23 % — до відносно гармонійного та близько 6,58 % — до гармонійного типу картини світу (за діяльнісним компонентом).

В експериментальній та контрольній групах виявлено переважання когнітивно спрощеної та когнітивно простої картини світу (когнітивний компонент); індіферентної картини світу (емоційно-ціннісний компонент); перехідної картини світу (діяльнісний компонент).

Зафіксовано домінантні вектори пізнавального інтересу дітей. В експериментальній і контрольній групах констатовано переважання інтересу до природи порівняно із суспільним життям, людиною (власним «Я») та культурою. Зафіксовано прогалини в уявленнях досліджуваних про основні сфери буття в когнітивному, емоційно-ціннісному, діяльнісному компонентах. Досліджувані недостатньо орієнтуються у розмаїтті рослинного і тваринного світу, середовищах їхнього існування, космічних об'єктах; обов'язків дітей у сім'ї, державній символіці; почуттях людини; ознаках предметів тощо (в когнітивному компоненті); недостатньо усвідомлюють власне емоційно-ціннісне ставлення до природи та до інших людей; мають протиріччя між розумінням моральних норм і бажаннями їх іноді порушувати (в емоційно-ціннісному компоненті); незначний досвід спостережень за природою і творчого використання предметів, нездатність пояснити мотиви своєї поведінки (діяльнісний компонент).

Результати констатувального експерименту дали змогу зафіксувати в цілому низькі показники знань дошкільників та молодших школярів про світ і самих себе, емоційно-ціннісного ставлення до них, реальної поведінки у різних життєвих ситуаціях.

Зафіксовано недостатню готовність батьків і педагогів як основних суб'єктів пізнавальної взаємодії з дітьми до процесу формування уявлень дітей про світ. Їхня обізнаність з питань світобудови поверхнева, схематична, проте всі вони усвідомлюють необхідність спеціальної уваги до формування картини світу дітей та важливість своєї ролі у цьому процесі. Водночас у практиці взаємодії зі старшими дошкільниками і молодшими школярами дорослі не завжди ініціюють їхню пізнавальну активність. Майже всі респонденти усвідомлюють значущість впливу телебачення, ЗМІ та інформаційних технологій на картину світу сучасної дитини та висловлюють занепокоєність із цього приводу.

4. Обґрунтовано дидактичні засади процесу формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів, серед яких важливими є положення про сутність навчального процесу як процесу пізнання світу; зміст навчання як педагогічно адаптовану систему знань про світ та його складники; загальнодидактичні принципи як нормативні вимоги до змісту й процесу пізнання світу; метод навчання як інструмент діяльності педагога та спосіб пізнання дитиною світу; організаційну форму як зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога й дітей у пізнанні світу; педагогічні умови як детермінант результату пізнання.

Розроблено відповідну дидактичну модель системи формування картини світу дітей досліджуваного віку, спрямовану на самостійне вибудовування ними індивідуальної картини світу, її постійне збагачення і розвиток. Моделлю передбачено: відображення у змісті навчання, методах і засобах усіх сфер буття; забезпечення у навчально-пізнавальному процесі балансу інтелектуального, емоційно-ціннісного, діяльнісного компонентів, чуттєвого і раціонального процесів, теорії й практики; активізацію пізнання відповідно до послідовних його етапів; реалізацію педагогічних умов — збалансування змісту навчання, забезпечення зв'язку послідовних етапів пізнання, опори на індивідуальний досвід взаємодії дитини зі світом, осучаснення розвивального навчально-виховного середовища, готовності педагогів і батьків до формування картини світу дітей.

Сконструйований зміст навчання спрямовано на розширення та збалансування світосприйняття дітей, задоволення їхніх пізнавальних інтересів до усіх сфер буття. На відміну від традиційного підходу посилено увагу до сфер буття «Людина (власне Я)», «Суспільство» та «Культура»; інтегровано елементи наукового знання, мистецтва, суспільної практики.

Схарактеризовано етапи навчально-пізнавальної діяльності та дібрано комплекси методів до всіх навчальних тем, що оптимізують процес формування картини світу. До них віднесено: обмін враженнями від спостережень, бесіди на основі власного досвіду дітей, пізнавальні, сюжетно-рольові та соціально-психологічні ігри, практичні завдання, дослідно-експериментальна робота, постановка проблемних запитань, оцінна діяльність стосовно об'єктів пізнання і його результатів, створення творчих продуктів.

Розроблено педагогічні шляхи та засоби розвитку інтелектуального й морально-етичного досвіду дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. За допомогою завдань, які активізували розумові операції, збагачено інтелектуальний досвід дітей. Здійснено вправління дітей у засвоєнні суспільних етичних еталонів, умінні співвідносити з ними свою поведінку, брати іншого до уваги. Здійснено емоційно-мотиваційну підтримку досліджуваних у процесі пізнання світу шляхом використання спеціальних педагогічних прийомів: збагачення змісту особистісно значущим матеріалом і його наближення до інтересів сучасних дітей; урізноманітнення форм подачі

пізнавальної інформації; оптимальне дозування матеріалу, систематична доброзичлива увага до кожної дитини, забезпечення можливості висловлювати власну думку.

Визначено методи сприяння особистісно орієнтованій взаємодії, формуванню суб'єкт-суб'єктних взаємин між педагогом і дітьми та з однолітками, сприйняттю людини як цінності й унікальної особистості. Роботу з дорослими спрямовано на педагогічне просвітництво: підвищення рівня їхньої психолого-педагогічної обізнаності стосовно проблеми формування картини світу дітей, гармонізацію взаємин з ними.

5. Розроблену дидактичну модель системи формування картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку реалізовано в педагогічному процесі експериментальних закладів. Формувальний експеримент передбачав три серії, в яких взяли участь експериментальні групи Е-1, Е-2, Е-3. Кожна серія експерименту відрізнялася засобами та методами навчально-пізнавальної діяльності, хоч за змістом вони були близькими. В експериментальній групі Е-1 з метою формування уявлень про світ використовувався курс «Вчимося читати»; в експериментальній групі Е-2 — інтегрований курс «Пізнаємо світ»; в експериментальній групі Е-3 — обидва курси: «Вчимося читати» та «Пізнаємо світ». У контрольних групах К-1, К-2 та К-3 формування картини світу не ставилося за спеціальну мету, ознайомлення дітей із навколишнім світом здійснювалося засобами традиційних предметів, передбачених навчальним планом.

Важливим напрямом роботи на формувальному етапі було підвищення рівня готовності батьків і педагогів до формування картини світу дошкільників та молодших школярів. Розроблено спеціальну програму з метою просвітництва й узгодження дій дорослих щодо формування картини світу у дітей означеного віку.

Дослідно-експериментальним шляхом перевірено та доведено ефективність розробленої дидактичної моделі системи формування картини світу у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку. Це засвідчили відповідність досягнутих результатів меті й завданням дослідження; позитивна динаміка когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів картини світу дітей; усвідомлення педагогами й батьками важливості формування у дітей цілісних уявлень про світ, позитивні зміни в їхньому ставленні до вказаного напрямку роботи.

Підсумкові зрізи довели ефективність формувальних впливів. Найсуттєвішу динаміку змін у кожному з компонентів картини світу зафіксовано у третій серії експерименту. Внаслідок формування в експериментальних групах переважали діти з когнітивно складною (32,81 %) та відносно когнітивно складною (32,81 %) картиною світу (за когнітивним компонентом); гуманістичною збалансовано-моральною (34,37 %) та гуманістичною суперечливо-моральною (43,75 %) картиною світу (за емоційно-ціннісним компонентом); гармонійною (26,56 %) та відносно гармонійною (28,13 %) картиною світу (за діялісним компонентом). У контрольних

групах динаміка змін менша: переважають діти з когнітивно простою картиною світу (38,04 %) (за когнітивним компонентом); з індіферентною картиною світу (41,3 %) (за емоційно-ціннісним компонентом); з перехідною картиною світу (47,87 %) (за діяльнісним компонентом).

Визначено статистичну значущість змін, що відбулися в експериментальних і контрольних групах. За допомогою критерію χ^2 -Пірсона статистично підтверджено, що найбільш значущі зміни відбулися у третій серії експерименту.

6. Розроблено дидактико-методичне забезпечення формування картини світу старших дошкільників та молодших школярів, до складу якого увійшли курс із навчання читання «Вчимося читати» та інтегрований курс «Пізнаємо світ». Розподіл інформації між цими курсами та одночасне вивчення запобігло перевтомі дітей, дублюванню матеріалу, забезпечувало зв'язок і наступність змісту. Баланс між науковим та художнім пізнанням світу забезпечено завдяки творам вітчизняного та світового живопису, музики, скульптури, художньої літератури, які доступні сприйняттю старших дошкільників і молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів багатогранної проблеми. Перспективними слід вважати: вивчення специфіки формування елементарних форм картини світу у ранньому віці; розробка відповідного науково-методичного супроводу; забезпечення наступності змісту, методів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності з метою формування картини світу в учнів початкової та середньої школи; дослідження особливостей картин світ у дітей, що належать до різних статевих груп та у різних регіонах України.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії, посібники

1. Шелестова Л. В. Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія / Людмила Володимирівна Шелестова. — К. : Фенікс, 2016. — 416 с.
2. Шелестова Л. В. Формування картини світу старших дошкільників: теорія і практика: монографія / Людмила Володимирівна Шелестова. — К. : Інститут обдарованої дитини, 2016. — 526 с.
3. Шелестова Л. В. Вчимося читати: навчально-розвивальний посібник для старших дошкільників / Л. В. Шелестова. — К. : Фенікс, 2006. — 264 с.
4. Шелестова Л. В. Вчимося читати: навчально-розвивальний посібник для дітей 6–7 років. Частина 2 / Л. В. Шелестова. — К. : Фенікс, 2011. — 276 с.
5. Шелестова Л. В. Допомога дитині у пізнанні предметного світу / Л. В. Шелестова // Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навч.-метод. посіб. / [авт. кол.:

Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П., Плохій З. П. та ін.]. — К. : «Імекс — ЛТД», 2013. — С. 166–206.

6. Шелестова Л. В. Картина світу як система уявлень про світ / Л. В. Шелестова // Особливості формування світоглядної позиції особистості в умовах дитячого об'єднання: монографія / О. В. Безпалько, О. В. Касьянова (та ін.): наук. ред. Т. К. Окушко. — Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2013. — С. 134–143.

7. Шелестова Л. В. Вчимося читати: робочий зошит для дітей 4–5 років. — К. : Фенікс, 2016. — 272 с.

8. Шелестова Л. В. Вчимося читати: робочий зошит для дітей 6–7 років. Частина 2. — К. : Фенікс, 2016. — 276 с.

9. Розвивальне читання для дошкільнят: планування роботи, рекомендації (за методикою Людмили Шелестової) / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. — К. : Фенікс, 2015. — 160 с.

10. Розвивальне читання для дошкільнят: конспекти занять, дидактичні ігри (за методикою Людмили Шелестової) / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. — К. : Фенікс, 2015. — 216 с.

11. Розвивальне читання для дошкільнят: конспекти занять за посібником «Вчимося читати (ч. 1) (за методикою Людмили Шелестової). Четвертий рік життя / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. — Житомир : ПП «Житомироблдрукарня», 2015. — 92 с.

12. Розвивальне читання для дошкільнят: конспекти занять за посібником «Вчимося читати (ч. 1) (за методикою Людмили Шелестової). П'ятий рік життя / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. — К. : Фенікс, 2015. — 152 с.

13. Розвивальне читання для дошкільнят: конспекти занять за посібником «Вчимося читати (ч. 2) (за методикою Людмили Шелестової). Шостий рік життя / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. — К. : Фенікс, 2016. — 152 с.

14. Шелестова Л. В. Діагностика картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: методичні рекомендації / Л. В. Шелестова. — К. : Фенікс, 2016. — 68 с.

15. Шелестова Л. В. Формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: методичний посібник / Л. В. Шелестова. — К. : Фенікс, 2016. — 140 с.

Навчальні програми

16. Шелестова Л. В. Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» / Л. В. Шелестова // Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) у 2 ч. Ч. 1. Від народження до трьох років / О. П. Аксьонова, А. М. Анішук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. — К. : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. — С. 74–80; С. 164–174 (у співавторстві з В. А. Старченко).

17. Шелестова Л. В. Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» / Л. В. Шелестова // Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) у 2 ч. Ч. 2. Від народження до трьох років / О. П. Аксьонова, А. М. Анішук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. — К. : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. — С. 123–134; С. 296–309 (у співавторстві з В. А. Старченко).

Публікації у фахових виданнях України

18. Шелестова Л. В. Образ світу (картина світу) як предмет педагогічного дослідження / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Вип. 9. — К. : 2006. — С. 31–37.

19. Шелестова Л. В. Картина світу особистості й дослідження її у сучасних дітей / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Вип. 10, т. 1. — Кам'янець-Подільський, 2007. — С. 263–275.

20. Шелестова Л. В. Вплив методики навчання на особистісний розвиток дошкільника (порівняльний аналіз методик навчання читання) / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Вип. 12, т. 1. — Ін-т проблем виховання. — К. : 2008. — С. 192–202.

21. Шелестова Л. В. Картина світу особистості як система впорядкованих уявлень про світ / Л. В. Шелестова // Рідна школа. — 2008. — № 11 (948). — С. 16–18.

22. Шелестова Л. В. Методика навчання як чинник впливу на формування уявлень дошкільників про світ / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Вип. 13, книга 1. — Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. — С. 169–176.

23. Шелестова Л. В. Удосконалення змісту пізнавальної діяльності старших дошкільників з метою збагачення картини світу / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді: зб. наук. праць. Інститут проблем виховання АПН України. — Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. — Вип. 14, кн. 1. — С. 612–622.

24. Шелестова Л. В. Теоретичні підходи щодо формування картини світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Вісник Інституту розвитку дитини. — 2010. — № 11. — С. 125–131.

25. Шелестова Л. В. Особливості навчання читання старших дошкільників з метою збагачення картини світу / Л. В. Шелестова // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 2 (45). — Рівне: РДГУ, 2011. — С. 160–164.

26. Шелестова Л. В. Уявлення про предмети у картині світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Вісник Інституту розвитку дитини. — 2011. — № 16. — С. 143–150.
27. Шелестова Л. В. Картина світу як проблема дослідження гуманітарних наук / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді: зб. наук. праць. — Вип. 15, книга 1. — Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. — С. 25–35.
28. Шелестова Л. В. Кількісно-якісний аналіз уявлень про предмети у картині світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Вип. 16, книга 3, Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. — С. 342–352.
29. Шелестова Л. В. Формування картини світу дошкільників: проблеми теорії й практики / Л. В. Шелестова // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 4 (47). — Рівне: РДГУ, 2012. — С. 215–220.
30. Шелестова Л. В. Навчання читання як засіб інтелектуального розвитку дошкільників / Л. В. Шелестова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: зб. наук. праць. Вип. 7 // І. С. Волощук (головний редактор) та інші. — К. : Інститут обдарованої дитини, 2012. — С. 157–164.
31. Шелестова Л. В. Формування етнічної картини світу зростаючої особистості: проблеми теорії / Л. В. Шелестова // Вісник прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Педагогіка. Вип. XLVI. — 2013. — С. 111–117.
32. Шелестова Л. В. До питання діагностики рівня сформованості картини світу дітей старшого дошкільного віку / Л. В. Шелестова // Вісник Інституту розвитку дитини. — 2013. — Вип. 29. — С. 123–129.
33. Шелестова Л. В. Внутрішні та зовнішні детермінанти формування картини світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Кіровоград: Імекс-ЛТД. — 2013. — Вип. 17, кн. 2. — С. 458–468.
34. Шелестова Л. В. Пізнання світу та естетичний розвиток старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва / Л. В. Шелестова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2014. — № 9 — 10. — С. 49–53.
35. Шелестова Л. В. Формування картини світу старших дошкільників: стратегія, напрямки, практична реалізація / Л. В. Шелестова // Вісник Інституту розвитку дитини. — 2014. — № 36. — С. 80–84.
36. Шелестова Л. В. Картина світу дитини молодшого шкільного віку: сутність, діагностика, формування / Л. В. Шелестова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки і

психології: зб. наук. праць Херсонського національного технічного університету. — Вип. 1 (12). — Херсон: Грінь Д. С., 2015. — Т. 5. — С. 41 – 44.

37. Шелестова Л. В. Сім'я як чинник впливу на картину світу дитини дошкільного віку / Л. В. Шелестова // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя) / За заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. — Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. — № 4. — С. 136–141.

38. Шелестова Л. В. Вплив сім'ї на формування картини світу дошкільника / Л. В. Шелестова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — № 7 — С. 5–10.

39. Шелестова Л. В. Гармонізація світосприйняття та естетичний розвиток старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва / Л. В. Шелестова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: збірник наукових праць / В. В. Камишин (головний редактор) та інші. — Випуск 16. — К.: Інститут обдарованої дитини, 2016. — С. 110–118.

40. Шелестова Л. В. Методи формування картини світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2016. — № 7 (50). — С. 33–37.

Публікації у зарубіжних періодичних виданнях

41. Шелестова Л. В. Исследование картины мира старших дошкольников с помощью метода беседы / Л. В. Шелестова // Доклады Казахской Академии образования. — 2013. — № 3-4. — С. 41–48.

42. Шелестова Л. В. Специфика использования методов изучения картины мира у детей старшего дошкольного возраста / Л. В. Шелестова // Ярославский педагогический вестник. — 2014. — № 2. — Том II (Психолого-педагогический науки). — С. 90–94.

43. Шелестова Л. В. Формирование картины мира дошкольника как проблема современной педагогики / Л. В. Шелестова // Известия Смоленского государственного университета. Издательство: Смоленский государственный университет (Смоленск) ISSN: 2072-9464. — 2014. — № 2 (26). — С. 400–411.

44. Шелестова Л. В. Картина мира и факторы ее формирования в старшем дошкольном возрасте / Л. В. Шелестова // Искусство и культура. — 2014. — № 4 (16). — С. 123–130.

Праці апробаційного характеру

45. Шелестова Л. В. Хто я? Що я? До проблеми формування картини світу / Л. В. Шелестова // Шкільний світ. — 2007. — № 36. — С. 5–8.

46. Шелестова Л. В. Навчаємо читання: яку методику обрати? / Л. В. Шелестова // Дошкільне виховання. — 2009. — № 4. — С. 18–20.

47. Шелестова Л. В. Підтримка обдарованості школярів: бажання та реальні можливості / Л. В. Шелестова // Виявлення та підтримка обдарованості учнів загальноосвітньої школи: матеріали науково-практичної конференції (24–26 червня 2009 р., м. Тернопіль) / відповідальні за випуск: Поліхун Н. І., Михайлова Ю. В., Миронова Л. М. — Тернопіль, 2009. — С. 197–201.
48. Шелестова Л. В. Формування цілісної картини світу в старших дошкільнят / Л. В. Шелестова // Дошкільнє виховання. — 2010. — № 3. — С. 5–7.
49. Шелестова Л. В. Дітям про організм дитини / Л. В. Шелестова // Дошкільнє виховання. — 2010. — № 7. — С. 14–18.
50. Шелестова Л. В. Формуємо світогляд. Тема: «Дівчатка й хлопчики» / Л. В. Шелестова // Дошкільнє виховання. — 2010. — № 11. — С. 6–9.
51. Шелестова Л. В. Формуємо світогляд: тематичний цикл «Всесвіт» / Л. В. Шелестова // Дошкільнє виховання. — 2011. — № 3. — С. 13–15 (Початок).
52. Шелестова Л. В. Формуємо світогляд: тематичний цикл «Всесвіт» / Л. В. Шелестова // Дошкільнє виховання. — 2011. — № 4. — С. 15–9 (Продовження).
53. Шелестова Л. В. Формуємо картину світу: тематичний цикл «Сільське господарство» / Л. В. Шелестова // Дошкільнє виховання. — 2012. — № 2. — С. 11–15.
54. Шелестова Л. В. Як можна навчитися читати. Удосконалення змісту пізнавальної діяльності старших дошкільників для збагачення картини світу / Л. В. Шелестова // Дитячий садок. Управління. — 2012. — № 1. — С. 8–11.
55. Шелестова Л. В. Не лише навчати, а й розвивати. Методика «Розвивальне читання» / Л. В. Шелестова // Початкова освіта. — 2012. — № 11. — С. 6–9.
56. Шелестова Л. В. Навчання читання як засіб інтелектуального розвитку дошкільників / Л. В. Шелестова // Проблеми діагностики та проектування розвитку обдарованих дошкільників: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 квітня 2012 р., м. Одеса). — К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. — С. 115–123.
57. Шелестова Л. В. Уявлення про предмети в дитячій картині світу / Л. В. Шелестова // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / За заг. Ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника; літ. ред. І. П. Білоцерківець. — Івано-Франківськ: НАІР, 2012. — Вип. 2. — С. 29–32.
58. Шелестова Л. В. Теоретичні засади формування картини світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 квітня 2013 р., м. Сімферополь). — Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. — С. 83–89.
59. Шелестова Л. В. Теорія і практика формування у старших дошкільників уявлень про предмети / Л. В. Шелестова // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал:

матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. — Івано-Франківськ: НАІР, 2013. — Вип. 3. — С. 104–107.

60. Шелестова Л. В. Предмети навколо мене / Л. В. Шелестова // Дошкільне виховання. — 2013. — № 10. — С. 22–24.

61. Шелестова Л. В. К проблеме формирования картины мира дошкольников / Л. В. Шелестова // Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы: материалы IV Междунар. науч.-практ. семинара (18 апр. 2013 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь) / редкол.: А. В. Никишова (гл. ред), Н. Г. Дубешко (отв. ред.). — Барановичи: РИО БарГУ, 2013. — С. 220–223.

62. Шелестова Л. В. Картина світу старшого дошкільника як результат пізнавальної діяльності / Л. В. Шелестова // Стандарти дошкільної освіти: дискурс науки і практики: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (11 квітня 2014 р., м. Київ) / ред. кол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, В. І. Юрченко, Г. В. Беленька. — Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. — С. 345–355.

63. Шелестова Л. В. До проблеми формування життєвої компетентності дошкільника / Л. В. Шелестова // Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методол. семінару (3 квітня 2014 р., м. Київ): [у 2 ч.]. Ч. 1 / Нац. акад. пед. наук України; [ред. кол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. І. Ляшенко (заст. голови) та ін.] — К.: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. — С. 357–363.

64. Шелестова Л. В. Навчання читання: розвивальні та виховні можливості / Л. В. Шелестова // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2014. — № 2. — С. 20–26.

65. Шелестова Л. В. Читати залюбки / Л. В. Шелестова // Дошкільне виховання. — 2014. — № 4. — С. 12–13.

66. Шелестова Л. В. Формування картини світу дітей дошкільного віку / Л. В. Шелестова // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2014. — № 9. — С. 22–29.

67. Шелестова Л. В. Этнический компонент в картине мира подрастающей личности / Л. В. Шелестова // Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников: современные реалии и перспективы. Сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (17–18 апреля 2014 г., г. Чита, Россия) / под ред. А. В. Курганской, И. В. Кабуры. — Чита: Забгу, 2014. — С. 252–260.

68. Шелестова Л. В. Коли вчити дитину читати? Все залежить від дитини... / Л. В. Шелестова // Справи сімейні. — 2015. — № 7. — С. 22–23.

69. Шелестова Л. В. Дитячий садок — школа: плавний перехід чи стрибок через прірву / Л. В. Шелестова // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2015. — № 5. — С. 4–8.

70. Шелестова Л. В. Готовність дитини до школи / Л. В. Шелестова // Справи сімейні. — 2015. — № 4. — С. 30–31.

71. Шелестова Л. В. Дитячий садок чи центр розвитку: що обрати? / Л. В. Шелестова // Справи сімейні. — 2015. — № 6. — С. 22–23.

72. Шелестова Л. В. Развитие эстетических способностей старших дошкольников в процессе познания мира средствами изобразительного искусства / Л. В. Шелестова // Человек как предмет междисциплинарного гуманитарного познания: сборник научных статей Международной конференции (11–12 декабря 2014 г., г. Санкт-Петербург, Россия) / Отв. ред. Е. В. Федосенко, Л. Ф. Уварова. — СПб.: НИЦ АРТ, 2015. — С. 438–444.

73. Шелестова Л. В. Підготовка дитини до школи: як усунути суперечності?... / Л. В. Шелестова // Голос України. — 2016. — № 37. — С. 12.

АНОТАЦІЇ

Шелестова Л. В. Дидактичні засади формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. — На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 — теорія навчання. — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2017.

У дисертації обґрунтовано дидактичні засади й розроблено відповідну модель формування картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, що цілісно відображає навчально-виховний процес. Сконструйовано зміст навчання на основі відображення сфер буття: природи, суспільства, людини (власного «Я»), культури. Дібрано комплекси методів для його ефективного засвоєння.

Обґрунтовано концептуальні положення, якими є розуміння сутності буття та його складників; картини світу як системи уявлень про нього і результату його пізнання; процесу навчання як пізнання реальності, важливим завданням якого є формування картини світу зростаючої особистості.

Обґрунтовано й експериментально перевірено методику діагностики сформованості картини світу у старших дошкільників і молодших школярів. Експериментально досліджено і схарактеризовано типи картини світу дітей за когнітивним, емоційно-ціннісним, діяльнісним компонентами.

Дослідно-експериментальним шляхом перевірено й доведено ефективність розробленої дидактичної моделі системи формування картини світу у старших дошкільників і молодших школярів.

Ключові слова: дидактичні засади, система, цілісність, картина світу, буття, пізнання, дидактичні принципи, зміст освіти, методи навчання, діагностика, критерії та показники, типологія, модель, старші дошкільники, молодші школярі.

Шелестова Л. В. Дидактические основы формирования картины мира у детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста. — На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.09 — теория обучения. — Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки Украины, Тернополь, 2017.

В диссертации обоснованы дидактические основы и разработана соответствующая модель формирования картины мира у детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста, которая целостно отображает учебно-воспитательный процесс. Сконструировано содержание обучения на основе отображения сфер бытия: природы, общества, человека (собственного «Я»), культуры. Подобраны комплексы методов для его эффективного усвоения.

Обоснованы концептуальные положения, которыми является понимание сущности бытия и его составляющих; картины мира как системы представлений о нем и результата его познания; процесса обучения как познания реальности, важной задачей которого есть формирование картины мира подрастающей личности.

Обоснована и экспериментально проверена методика диагностики сформированности картины мира у старших дошкольников и младших школьников. Экспериментально исследованы и охарактеризованы типы картины мира детей в когнитивном, эмоционально-ценностном, деятельностном компонентах.

Опытно-экспериментальным путем проверено и доказано эффективность разработанной дидактической модели системы формирования картины мира у старших дошкольников и младших школьников.

Ключевые слова: дидактические основы, система, целостность, картина мира, бытие, познание, дидактические принципы, содержание образования, методы обучения, диагностика, критерии и показатели, типология, модель, старшие дошкольники, младшие школьники.

Shelestova L.V. Didactic bases of formation of senior preschool and midchildhood children's picture of the world. — Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor in Pedagogical Sciences, specialty 13.00.09 — Theory of education. — Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2017.

The thesis covers the process and the results of theoretical and experimental research of teaching principles of formation of senior preschool and midchildhood children's picture of the world, based on a

systematic approach; it reveals the essence of the picture of the world as a result of knowledge, the product of collective and individual consciousness, which is a subjective model that defines the values and behavioral guidelines; it includes cognitive, emotional, and activity-value components in its structure; it depends on the laws of the physical maturation of the body, psychological formations of consciousness and identity, values of the respected adults, social and cultural conditions of life; formed in the process of developing education through enriching life experiences gained knowledge systems.

It explains conceptual research position, which is to understand the essence of life and its components (nature, society and man (his own «I»), culture); picture of the world as a result of knowledge; the process of learning as knowledge of reality, one of the important tasks of which is the formation of picture of the world. The formation of picture of the world is provided by the implementation of systematic, active, learner-oriented, cultural and axiological approaches to education of children.

Based on the analysis of the research it has been found that underdeveloped aspects of the problem is the formation of a coherent picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children, semantic, organizational and methodological support of the process. It has proved the importance of family and educational institution on the formation of the picture of the world of the above mentioned children age.

It has proved, developed and tested the methods of diagnosis of the picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children. The criteria (quality of ideas about the world, especially the emotional value attitude to the world, the nature of interaction with the world) and indicators of formation of the picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children (balance, completeness, realism, awareness, systematic understanding of the world, the emotional reaction, content evaluation of judgments, reasons relating to the world, intention of actions, behavior, display of creativity).

There have been determined the types of pictures of the world view according to cognitive (cognitive complex, relatively cognitive complex, cognitive simplified, cognitive simple), emotional and value-oriented (humanistic balanced and moral, humanistic contradictory and moral, indifferent (intermediate), self-centered) and activity (harmonious, relatively harmonious, transition, conflict) components.

The thesis covers the didactic principles of the process of forming the picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children, among which the most important are the provisions of the essence of the educational process as a process of learning the world; learning content as pedagogically adapted system of knowledge about the world and its components; general didactic principles as regulatory requirements for content and learning process of the world; teaching method as a tool of both teacher and a child's way of world cognition; organizational form of a coherent external expression of the

teacher and children in the process of world cognition; pedagogical conditions as determinants of the results of cognition.

There has been developed a model of the cognition of the picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children, reflecting a holistic educational process and provides targeted, semantic, procedural and resulting blocks. The model features the following: reflection in the content of education, methods and means all spheres of life; provision of teaching and learning process balance of intellectual, emotional value and activity components of sense and rational processes, theory and practice; activation of the cognitive process under its successive stages; implementing educational conditions.

There has been developed the scientific methods of forming the picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children, which included a course on teaching reading and integrated course "We cognize the world".

By means of research and experimental way there has been tested and proven the efficiency of the didactic model of formation of the picture of the world of senior preschoolers and midchildhood children. This testified the accordance of the purpose and objective of the study; positive dynamics of cognitive, emotional value and activity components of the picture of the world; teachers' and parents' awareness of the importance of developing children's holistic understanding of the world, positive changes in their attitudes to the specified direction of operation. There has been determined the significance of the changes in the experimental and control groups.

Keywords: didactic principles, system integrity, picture of the world, life, knowledge, didactic principles, educational content, teaching methods, diagnosis, criteria and indicators, typology, model, senior preschoolers and midchildhood children.

Підписано до друку 20.02.2017 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/17/2-10

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФО Осадца Ю.В.